

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajžíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 5

OBSAH

RUŽIČKA, J.: Na tridsiate výročie oslobodenia	129
SKLADANÁ, J.: Slovná zásoba ako odraz vývinu spoločnosti	131
MLACEK, J.: Z terminológie slovenskej frazeológie	136
ŠKULTÉTY, J.: Poznámky k spracovaniu názvov farieb v SSJ	142
MISTRÍK, J.: Falošná intonácia v ústnych prejavoch	145
KRÁL, Ā.: Zdvojené spoluhlásky I	148
UHLÁR, V.: Ľudová etymológia a toponomastika	155
ORSZÁGH, I. a kol.: Slovenské entomologické názvoslovie II	159
Základné názvy z fyziky	168

Rozličnosti

Uchráňte svoje dieťa pred nebezpečím. J. Ružička	173
Funkcia inštrumentálu pôvodu vo vete. J. Kačala	174
Pravopis spojení typu <i>horná Orava, Dolná zem</i> . K. Palkovič	175

Správy a posudky

Hodnotenie javiskovej reči. G. Horák	178
Užitočná knižka. V. Betáková	179
O ďalších publikáciách vydavateľstva Príroda. I. Masár	184
Tri razy o frazeológii. K. Palkovič	187

Spytovali ste sa

Mäkčenie pred príponou <i>-in</i> (<i>-ina, -ino, -iní, -ine</i>). J. Oravec	190
Z príležitosti, alebo pri príležitosti? M. Považaj	191
Výslovnosť a pravopis mena <i>Martina</i> . K. Palkovič	191

Na tridsiate výročie oslobodenia

JOZEF RUŽIČKA

Radostná prítomnosť našej vlasti sa začala víťazstvom pokrokových síl sveta nad fašizmom pred tridsiatimi rokmi. Toto víťazstvo prinieslo slobodu aj pre našu vlasť — Československú republiku, spoločný domov dvoch bratských národov Čechov a Slovákov. Rozhodujúca účasť Sovietskeho zväzu na porážke fašizmu a oslobodenie nášho územia Sovietskou armádou predurčili aj ďalší politický vývin našej spoločnosti, a to aj preto, lebo sa už počas druhej svetovej vojny naznačila možnosť prerastania národnej a demokratickej revolúcie na socialistickú.

Už Slovenské národné povstanie predznačilo spoločenské zriadenie v obnovenej Československej republike: začali sa uplatňovať princípy demokracie a v tom aj zásada rovnoprávného postavenia Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Uskutočnením socialistickej revolúcie sa utvorili predpoklady, aby sa leninské riešenie spolunažívania rozličných národov a národností v socialistickom štáte uviedlo do celého života našej spoločnosti. Konečné riešenie štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov našlo svoje vyjadrenie v ústavnom zákone o československej federácii, ktorý bol podpísaný na Bratislavskom hrade dňa 30. októbra 1968. Dnes už jasne vidíme kladné účinky konštituovania čs. štátnosti na princípoch socialistickej federácie: na každom úseku verejného života sa ukazuje, že naše bratské národy ustúpili do obdobia socializmu a že budujú svoju spoločnú vlasť bez pritažie nacionalistickej nevraživosti.

Leninská národnostná politika KSČ garantuje nehatený rozvoj slovenskej národnej kultúry v Československu a tým aj rozvoj spisovnej slo-

venčiny. Najlepším dôkazom toho je rozkvet spisovnej slovenčiny v súčasnom období budovania rozvitej socialistickej spoločnosti.

Rozbor vývinu spisovnej slovenčiny v 20. storočí dokazuje, že spisovná slovenčina dosahuje v súčasnosti najvyššie méty, čo sa týka vypracovanosti a ustálenosti gramatickej stavby, bohatstva a kvality slovnej zásoby, aj štýlovej diferencovanosti. Stále sa zmenšuje aj počet chybných textov alebo prejavov vo všetkých úsekoch verejného života. Zvyšuje sa počet ľudí, ktorí používajú spisovnú slovenčinu ako každodenný prostriedok spoločenského styku alebo verejnej práce a ktorí dbajú na správnosť a primeranosť svojho písaného aj ústneho vyjadrovania.

Osobitne treba zdôrazniť, že sa pri rozvoji súčasnej spisovnej slovenčiny uplatňujú prvky domácej a medzinárodnej povahy bez antagonistickej výlučnosti: niet spoločenského dôvodu na zdôrazňovanie alebo umelé rozvíjanie národných irečítostí v slovnej zásobe, ale niet dôvodov ani na zvelebovanie cudzích prostriedkov čo aj len v niektorom štýle. Preto súčasná spisovná slovenčina nie je ani puristická, ani kozmopolitická: jej charakter je demokratický v plnom zmysle slova.

Priaznivo sa pre spisovnú slovenčinu vyvíja aj vzájomný vzťah so spisovnou češtinou, pretože sa v rozvoji oboch jazykov uplatňujú rovnaké vývinové tendencie a pri vzájomnom ovplyvňovaní sa rozvíjajú výrazové prostriedky oboch jazykov paralelne. Rozvoj spisovnej slovenčiny je však aj v súčasnosti rýchlejší než rozvoj spisovnej češtiny, ktorá má väčšiu tradíciu a ustálenejšie normy. Preto má aj súčasná spisovná slovenčina viac výpožičiek z češtiny, než ich má čeština zo slovenčiny.

Československá socialistická federácia je vyvrcholením úsilia slovenského národa po politickej sebarealizácii, lebo sa v nej uskutočnila štvrtstoročná požiadavka slovenského národa, vyslovená už vo Vianočnej dohode z r. 1943 a uvádzaná do života počas Slovenského národného povstania. Zložitý vývin našej spoločnosti na ceste k socializmu dával však aj v novej republike dakedy priestor na oživenie už prekonaných nacionálnych tendencií z kapitalistickej spoločnosti v medzivojnovom období a v dôsledku toho aj na doznievanie obranárskych postojov v jazykovej kultúre. Ohlasom napätej politickej situácie a deformácií v druhej polovici šesťdesiatych rokov bol aj návrh zákona o slovenčine, publikovaný v Pravde dňa 8. mája 1968. Tento návrh organicky vyplynul z atmosféry prvých mesiacov šesťdesiateho ôsmeho roku, keď sa na celom Slovensku živo diskutovalo o potrebe a obsahu československej federácie. Návrhom zákona o slovenčine sa podporovalo politické úsilie, aby sa asymetrické riešenie vzťahov medzi našimi národmi nahradilo symetrickým riešením vo forme socialistickej federácie. Po dosiahnutí tohto riešenia ústavným zákonom o fede-

rácii ČSSR stratil na akýkoľvek dôvod žiadať zákon o slovenčine a čo ochranu prirodzených práv spisovnej slovenčiny v Slovenskej socialistickej republike. Takisto sa stratil akýkoľvek dôvod na obranársky postoj v praktickej jazykovede, lebo leninská politika KSČ zaručuje všetkým národom a národnostiam rovnaké práva i povinnosti pri rozvíjaní národnej kultúry a pri používaní vlastných spisovných jazykov.

Slovenská jazykoveda sa aj dnes usiluje o zdokonaľovanie spisovnej slovenčiny a o zvyšovanie úrovne jazykovej praxe. Prirodzeným východiskom tejto činnosti sú však iba potreby rozvitej socialistickej spoločnosti, lebo práve ony zaručia progresivnosť starostlivosti o spisovnú slovenčinu a odstránenie zvyškov buržoázných ideológií z jazykovednej praxe, ktoré nie sú ani v záujme slovenčiny, ani na prospech slovenskej jazykovedy. Svoje úlohy môže plniť slovenská jazykoveda v plnej miere, lebo sa môže opierať o hlboké poznatky a vyspelú metodológiu, ktoré sú priamym dôsledkom rozvoja našej spoločnosti v slobodnom socialistickom štáte.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Slovná zásoba ako odraz vývinu spoločnosti

JANA SKLADANÁ

V dielach klasikov marxizmu-leninizmu nachádzame zdôraznenie spoločenskej podmienenosti jazyka i riešenie základných otázok vzniku a vývinu jazyka. Marx a Engels vyslovili základnú tézu marxistickej jazykovedy o tom, že jazyk je produktom spoločenského vývoja. F. Engels vo svojej knihe *Dialektika prírody* hovorí: „Predovšetkým práca, po nej a zároveň s ňou reč, to sú najpodstatnejšie podnety, ktorých vplyvom sa mozog opice pretvoril na ľudský.“¹

Tak ako ľudská práca, ľudská spoločnosť úzko súvisí s rečou, tak si nemožno predstaviť slovo, reč bez myšlienky. Medzi jazykom a myslením jestvuje úzky vzťah, dialektická jednota. Marx a Engels ukázali, že jazyk tvorí jednota materiálnych a nemateriálnych zložiek. Základom nemateriálnych zložiek jazyka je myslenie. Jazyk a myslenie vznikajú zároveň so vznikom ľudskej práce, zároveň so vznikom spoloč-

¹ ENGELS, F.: *Dialektika prírody*. Praha, Svoboda 1950, s. 149–150.

nosti. Ľudská práca výrazne ovplyvňuje myslenie. Zdokonaľovaním ľudskej činnosti sa zdokonaľuje i vedomie a myslenie ľudí. Engels hovorí: „Reč je praktické vedomie..., vzniká rovnako ako vedomie až z potreby, z nevyhnutnosti styku s druhými ľuďmi.“²

O rozličných hľadiskách vzťahu jazyka a spoločnosti sa v Kultúre slova už písalo.³ V tomto príspevku chceme ukázať, ako sa rozvoj spoločnosti prejavuje na rozvoji slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.

Treba zdôrazniť, že súvislosť jazykového a spoločenského vývoja je v jednotlivých oblastiach jazyka rozličná. V gramatickej stavbe, ktorá sa vyvíja veľmi pomaly, neodráža sa vývoj spoločnosti bezprostredne. Aj jadro slovnej zásoby, tzv. základný slovný fond, sa mení pomerne pomaly. Do základného slovného fondu patria slová, ktoré sa najviac používajú, bez ktorých si nevieme predstaviť náš každodenný život. Sú to napr. také slová ako *matka, dom, ruka, spať, jesť, veľký, dobrý, zlý, dieťa, voda, zem, oheň* a pod. No ostatné zložky slovnej zásoby sa ustavične menia a vyvíjajú spolu s vývinom spoločnosti. V neprestajných zmenách slovnej zásoby sa prejavuje bezprostredná súvislosť jazyka s výrobnou činnosťou a s akoukoľvek inou činnosťou človeka vo všetkých oblastiach jeho života a práce. Slovná zásoba sa mení najmä obohacovaním jestvujúceho slovníka novými slovami. Všetko nové, čo v spoločnosti vzniká, dostáva svoj názov.

Isté slová spoločnosť používa iba v určitom období svojho vývinu. V súčasnosti sa viaceré výrazy používajú len ako archaizmy alebo ako termíny na pomenovanie historických skutočností istého obdobia v príslušnej literatúre. Vidieť to na výrazoch z administratívno-právnej oblasti z obdobia feudálneho uhorského štátu, do ktorého sme patrili aj my, napr. na výrazoch *dráb, panské, župa, stolica, vicišpán, zemepán, škultét, špán, urbár, richtár, slúžny, prisazný, porkoláb, pandúr*.⁴ Na štruktúru feudálnej spoločnosti na dedine nás upozorňujú výrazy *slobodník, sedliak, komorník, hoľier, podľudník, hošťak* a ďalšie, ktoré pomenúvajú príslušníkov jednotlivých sociálnych vrstiev v období feudalizmu. Zo slovnej zásoby ustupujú aj výrazy, ktoré pomenúvajú dnes už nejestvujúce reálie a skutočnosti, napr. *trón, dolomán, feruľa, livrej, tridsiatok, verdúnok, groš, rohové, rýnsky, armádes, rováš, klada* a

² MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 3. Praha, SNPL 1958, s. 44.

³ Napr. HORECKÝ, J.: Jazyk a spoločnosť. Kultúra slova, 6, 1972, s. 33—35; KAČALA, J.: Socialistická spoločnosť a spisovný jazyk. KS, 9, 1975, s. 3—8.

⁴ O významovej štruktúre a o zmenách významov niektorých slov písal J. Doruľa v súbore článkov pod názvom Z histórie slovenskej slovnej zásoby. Kultúra slova, 6, 1972, s. 18—23; s. 46—50; s. 80—85; s. 117—120; s. 163—171; s. 206—213; s. 243—249; s. 274—280; s. 301—306; s. 352—357.

iné. Niektoré z týchto slov sa zachovali v spisovnom jazyku alebo v nárečiach ako súčasť ustálených frazeologických spojení. Tak sa až po dnes zachovalo a bežne sa používa spojenie *nemať ani deravý groš*, hoci *deravý groš* — drobný peniaz s dierkou uprostred — už dávno patrí do múzea. Ešte sa bežne používa spojenie *vyjsť na psi tridsiatok*. Málokto však už dnes vie, že slovo *tridsiatok* pôvodne značilo istú formu colného poplatku. Podobný charakter má aj frazeologické spojenie *mať niečo na rováš*. Význam slov *rováš* dnes už nie je všeobecne známy. Označovala sa ním stará ľudová evidenčná pomôcka, najčastejšie drevená palica, na ktorej sa zárezom označoval počet križov zožatého obilia alebo pohárov vypitých v krčme. Slová *rováš*, *tridsiatok*, *deravý groš* a ďalšie ustúpili z aktívnej slovnej zásoby, lebo pomenúvajú realie, ktoré sa už dnes nepoužívajú, a preto zväčša nepoznáme ani pôvodný význam uvedených slov. V súčasnosti takisto ustupujú zo slovnej zásoby výrazy z oblasti spoločenského styku v minulých obdobiach, napr. *výsost*, *urodzený*, *veličenstvo*, *vysokocetný*, *slovutný* a pod. Svedčí to o odstránení spoločenských rozdielov medzi jednotlivými vrstvami v spoločnosti. Značnú skupinu slov, ktoré sa dostali na okraj slovnej zásoby, tvoria náboženské termíny, obmedzene používané len v cirkevnom živote alebo v prenesenom význame. Také sú napr. slová *všemohúci*, *puzreteľnosť*, *aleluja*, *archa*, *orodovať*, *zmŕtvychvstanie*, *blahoslavený* a iné. Z aktívneho používania ustúpili aj výrazy ako *slúžka*, *definitíva*, *deputátnik*, *bíreš*, *exekútor*, *žobračenka* a iné, charakteristické pre život v kapitalistickej spoločnosti.

Pri mnohých slovách sa výrazne zmenila ich významová štruktúra. Neustúpili zo slovnej zásoby, používajú sa i naďalej, no strácajú svoj pôvodný význam a nadobúdajú nový. Napr. pôvodný význam slova *priateľ* bol „príbuzný“, a nie „druh, kamarát“, ako je to v súčasnej slovenčine. Slovo *viecha* pôvodne značilo okrem iného zväzok slamy alebo čečiny zavesený nad vchodom do hostinca alebo do domu, kde sa predávalo víno z vlastnej úrody. Dnes týmto slovom označujeme vináreň. Slovo *jasle* je v súčasnosti veľmi frekventované, no nie v pôvodnom význame „kŕmidlo pre dobytok“, ale vo význame „opatrovňa pre malé deti zamestnaných matiek“. Pri niektorých slovách sa zmenila ich štylistická hodnota. Napr. slovo *podlý* má v dnešnom jazyku silné pejoratívne zafarbenie, kým v staršom období vývinu nášho jazyka označovalo niečo menej hodnotné, nekvalitné, bez akéhokoľvek expresívneho zafarbenia. Používalo sa napr. v spojení *podlá zem* vo význame „neúrodná, spustnutá zem“. V niektorých nárečiach žije slovo *podlý* v tomto význame podnes. Podobne slovo *sprostý* nebolo také expresívne príznakové ako dnes. Poznáme ho napr. zo spojenia *sprostá lavica*, ktoré značilo ošúchanú, obyčajnú lavicu. Mnohé slová popri starom význame nadobudli nový, užší význam. Napr. slovo *družstevník*

sa dnes používa skôr na konkrétne označenie člena JRD ako na všeobecné označenie člena akéhokoľvek družstva. Slovom *strana* dnes skrátené označujeme spravidla Komunistickú stranu Československa, nie akúkoľvek politickú stranu.

Veľkú skupinu tvoria slová ustupujúce z aktívnej slovnej zásoby, aj keď reálne, ktoré pomenúvajú, zostávajú v našom živote naďalej. Tieto staré slová sa nahrádzajú novšími výrazmi. Napr. *černidlo* — *atrament*, *dejespyt* — *dejepis*, *merba* — *geometria*, *dušoveda* — *psychológia*, *jazykospyt* — *jazykoveda*, *muzikus* — *hudobník*, *oddanica* — *snúbenica*, *odedza* — *odev*, *zemský okršlek* — *zemeguľa*, *vakácie* — *prázdniny*, *item* — *tiež*, *d'alej*; *edukácia* — *výchova*, *examen* — *skúška*, *praktikus* — *praktik*, *pravosúdie* — *súdnicstvo*, *škôldozorca* — *školský inšpektor*, *dvojiť* — *vykať* atď. Pri všetkých týchto slovách sa nedá vždy jednoznačne povedať, prečo ustúpili zo slovnej zásoby. V niektorých prípadoch sa uplatnili novšie slovotvorné postupy, v iných sa prijali prevzaté medzinárodné termíny, niekde zasa naopak ustúpili staršie latinské termíny a nahradili sa domácimi výrazmi. V istých prípadoch sa uplatnili významovo priezračnejšie alebo významovo prímenejšie výrazy a niektoré slová sa všeobecne pocítovali ako archaizmy, a preto sa nahradili novými výrazmi.

Súvislosť jazyka s vývojom spoločnosti sa prejavuje v slovnej zásobe veľmi výrazne. Odrážajú sa v nej všetky zmeny, ktorými spoločnosť prechádza. Každé obdobie, každá etapa vývoja prináša nové pojmy a s nimi nové pomenovania. Väčšina nových výrazov sa tvorí z domácich fondov: domácimi slovotvornými postupmi zo slovotvorných prostriedkov slovenského jazyka. Niektoré výrazy však preberáme z iných jazykov (napr. z češtiny, ruštiny, angličtiny). Niekedy nejde ani o skutočný vznik nových slov, ale iba o novú pojmovú náplň alebo o nový význam starého slova alebo slovného spojenia. Spomínali sme slová *družstevník*, *strana*. V mnohých prípadoch ide o tvorenie nových odvodenín alebo zložených slov zo známych základov.

Pre prvé obdobie nového spoločenského zriadenia v našej vlasti sú príznačné napríklad tieto slová, resp. slovné spojenia: *poštátniť*, *industrializácia*, *robotnícko-roľnícky zväzok*, *skupinár*, *smena*, *súťaženie*, *úderník*, *novátor*, *jednotné roľnícke družstvo*, *zväzák*, *súduh*, *záhumienok*, *združstevniť*, *znárodnenie*, *desaťminútovka*, *päťročnica*, *chozraščot*. S vedúcim postavením komunistickej strany v našom štáte súvisia výrazy a slovné spojenia ako *akcieschopnosť strany*, *aktivita*, *aktivizovať*, *agitačná dvojica*, *kádrová politika*, *prekádrovať*, *previerka*, *politicko-agitačný*, *stranícke školenie*, *politicko-organizačný*, *pojazdový*, *predjazdový*, *celostranícky* a i. S rozvojom výroby vznikajú ďalšie slová a združené pomenovania, napr. *buldozér*, *vedeckotechnický rozvoj*, *potrubár*, *celopodnikový*, *mäsový kombinát* a i. Zo stranického ži-

vota prešli do publicistiky staronové výrazy ako *elitárska teória*, *pluralitný systém*, *spochybníť*, *kontrarevolúcia*, *konsolidácia*, *angažovať* sa, *pravicové živly*, *oportunisti*, *krízové obdobie* a i.

V najnovšom období budovania vyspelej socialistickej spoločnosti pribúda čoraz viac nových slov z najrozličnejších oblastí nášho života. Každý úspech vo vede, nové vynálezy, nové metódy práce prinášajú aj nové slová. S rozvojom techniky a výroby pribudli napr. slová *panel*, *polymér*, *ropa*, *ropovod*, *mazut*, *rýchlový krm*, *trailer*, *fotobunka*, *jadrová fyzika*, *atómová elektrárňa*, *kozmodróm*, *laser*, *rýchlový ťah*, *polyester*, *kovral*, *slotera*, *tesil* a iné. Veľký pokrok zaznamenal rozvoj lekárskej vedy, informatiky, automobilizmu a mnohých iných oblastí. Rozšírili sa termíny *rádioterapia*, *transplantácia (srdca)*, *antibiotiká*; *xerograf*, *ďalekopis*, *telerekordíng*, *videotelefón*, *dierny štítok*, *kód*, *smerové číslo*; *motorest*, *autoservis*, *motel*, *botel*, *rýchločistiareň*, *účelová pôžička*; *bistro*, *gril*, *alobal*, *mixér* a mnohé iné. O tom, že sa mnohé prevzaté slová už udomácnili v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny, svedčí ich prispôsobenie pravopísnej sústave preberajúceho jazyka. Napr. *bouclé* — *buklé*, *tweed* — *tvid*, *juice* — *džús*, *cocktail* — *koktail*, *jazz* — *džez*, *cowboy* — *kovboj*, *beat* — *bit*, *camping* — *kemping*, *souvenir*, — *suvenír*, *judo* — *džudo*, *dubbovať* — *dabovať*, *meeting* — *mitíng*, *team* — *tím* a iné.⁵

Výskum slovnej zásoby je veľmi dôležitý, pretože v nej sa zračia dejiny a vývoj spoločnosti. S vývojom a s rastúcimi potrebami spoločnosti sa slovná zásoba ustavične obohacuje a rozvíja. Jazykovedci na základe poznania zákonitostí a vývoja jazyka usmerňujú tento vývoj pri tvorení nových slov a nových vyjadrovacích prostriedkov. Tým prispievajú k zvyšovaniu jazykovej kultúry stále rastúcich vrstiev používateľov spisovného jazyka. Starostlivosť o spisovný jazyk, ktorý patrí k zásadným celonárodným hodnotám, je práca spoločensky a politicky dôležitá. Každý národ rozvíja svoju kultúru v národnom jazyku.

Pravda, nijaký jazyk sa nevyvíja izolovane. Potreba hospodárskej, vedecko-technickej a kultúrnej integrácie si vyžaduje vzájomné poznávanie vo všetkých oblastiach života a jazyk by v tom nemal byť prekážkou. Uvedené skutočnosti podporujú internacionalizáciu slovnej zásoby. Rozumieme ňou nie zotretie špecifických znakov istého jazyka alebo vytvorenie akéhosi nového spoločného medzinárodného jazyka. Ide o to, aby sa spolupráca medzi národmi vo všetkých oblastiach života uľahčila tým, že sa nové termíny, ktoré so sebou prináša všestranný rozvoj spoločnosti, budú tvoriť na spoločnom pojmovom zá-

⁵ O rozvoji slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v poslednom polstoročí pozri: RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v Československu*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, 256 s.

klade. Pravda, každý jazyk si pritom zachováva svoje špecifické hláskové, slovotvorné a gramatické zákonitosti a svoju samobytnosť.

Vo vyspelejšej socialistickej spoločnosti, ktorá prechádza rýchlymi ekonomickými, sociálnymi, politickými a kultúrnymi zmenami, prudký rozmach spoločnosti sa nevyhnutne odráža vo vývine jazyka, najmä v obohacovaní jeho slovnej zásoby a v zdokonaľovaní jeho slovotvornej a gramatickej stavby.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Z terminológie slovenskej frazeológie

JOZEF MLACEK

Hoci sa výskumu slovenskej frazeológie venuje sústavnejšia teoretická pozornosť len v posledných dvadsiatich rokoch, slovenská jazykoveda riešila aj v tejto oblasti nielen čiastkové otázky, ale aj systematicky rozvíjala celý tento odbor. Jedným z predpokladov jeho rozvoja bolo i vypracúvanie a postupné dotváranie frazeologickej terminológie. Pravda, v rade štúdií sa nahromadilo nielen množstvo poznatkov o frazeológii a im zodpovedajúcich odborných pomenovaní, ale sa prejavili aj zreteľné rozdiely v chápaní týchto termínov, resp. vyskytli sa celkom rozdielne termíny. K tomu, že sa chceme pristaviť aspoň pri niektorých najvšeobecnejších termínoch tejto disciplíny, nás nevedie iba vonkajšia okolnosť, že sa naša jazykoveda už zamýšľala nad terminológiou niektorých ďalších jazykovedných disciplín (Dvončová, 1938), ale predovšetkým snaha o tesnejšie usúvzťažnenie niektorých domácich a niektorých prevzatých frazeologických termínov, ako i o vysvetlenie viacerých existujúcich rozdielov v chápaní základných pojmov.

Od samého začiatku teoretického spracúvania slovenskej frazeológie — máme tu na mysli štúdie V. Lapárovej, V. Budovičovej a E. Smieškovej z prvej polovice päťdesiatych rokov (Lapárová, 1953; Budovičová 1954; Smiešková, 1954) — sa predmet tejto disciplíny, frazeologická jednotka, vydeľoval nielen vo vzťahu k voľným slovným spojeniam, ale najmä v súvislosti so širšie chápanými ustálenými slovnými spojeniami. A tak je na mieste pristaviť sa pri tomto východiskovom pojme.

Staršie slovenské jazykovedné práce nevydeľovali frazeológiu ako

nejakú osobitnú oblasť jazyka, ani frazeologickú jednotku (v ďalšom texte ju kvôli stručnosti budeme uvádzať skrátené symbolom FJ) ako osobitnú jazykovú jednotku. Vychádzali z rozlišovania voľných, aktuálnych slovných spojení a tzv. ustálených spojení. Povaha ustálených spojení sa však nijako jednoznačne neurčovala, zväčša sa ostávalo iba pri všeobecných formuláciách. Je zásluhou citovaných štúdií, že sa usilovali diferencovať širokú oblasť ustálených spojení a vidieť v nej viaceré špecifické prvky. Popri vtedy dosť bežnom rozlišovaní ustálených spojení v širšom zmysle (= všetky ustálené slovné spojenia) na ustálené spojenia v užšom zmysle (ustálené zvraty slovesnej povahy) a združené pomenovania (ustálené zvraty mennej povahy) vydeľujú autorky už aj nový pojem — *frazeologická jednotka*, ktorý sa krátko predtým začal uplatňovať vo svetovej jazykovede najmä zásluhou sovietskych lingvistov. Tento fakt však viedol k potrebe odlišovať frazeologické jednotky od združených pomenovaní a nefrazeologických ustálených spojení. Delidlom medzi FJ na jednej strane a nefrazeologickými ustálenými spojeniami na druhej strane sa stal najmä príznak obraznosti, prenesenosti významu FJ a čiastočne i požiadavka ekvivalentnosti FJ a slova. Hranica medzi FJ a združenými pomenovaniami sa nachádza vlastne už vnútri samých združených pomenovaní. Združené pomenovania s preneseným významom (typy *pastierska kapsička*, *Achillova päta*, *čertove rebrá*, *volov chvost* a pod.) sa pokladajú za súčasť frazeológie. Takémuto postupu sa niekedy vyčíta polovičatosť v rozhraničovaní frazeológie a lexikológie, ale v podstate takto vidia pomer FJ a združených pomenovaní predstavitelia rozličných prístupov k vymedzovaniu frazeológie.

Ak sa v iných jazykovedných školách venovala pozornosť najmä odlišovaniu FJ od voľných slovných spojení, v našej jazykovede sa skôr uprednostňoval druhý pól — určovanie vzťahu medzi FJ a ustálenými spojeniami. Neskorší vývin frazeologickej teórie však ukázal, že bude treba skúmať vzťahy FJ v oboch naznačených smeroch, a tak sa v našej jazykovede intenzívnejšie rozvíja štúdium vzťahov FJ k voľným spojeniam (syntaktickej stránke tohto vzťahu sme sa venovali vo viacerých prácach; Mlacek, 1972) a naopak napr. v sovietskej jazykovede zasa štúdium hraníc medzi frazeologickými a nefrazeologickými ustálenými spojeniami (porov. napr. nové Kuninovo rozlišovanie pojmov. *frazeológia* a *frazeomatika* — Kunin, 1970). Pravda, citované základné slovenské štúdie (najmä štúdiá V. Budovičovej) upozornili na jemné prechody medzi uvedenými typmi slovných spojení. Najmä Budovičovej pojem a termín *typické voľné spojenia*, ktorým sa pomenúvajú spojenia v štádiu začínajúcej sa frazeologizácie, sa ukázal odôvodnený (aj v súčasných sémantických klasifikáciách FJ možno nájsť jeho pen-danty vo voľnejších typoch FJ) a je v našej odbornej literatúre podnes

živý [Kučerová, 1974]. Termínom *ustálené spojenie* teda aj dnes pomenúvame všetky druhy frazeologizovaných i lexikalizovaných pevných spojení slov. Jeho rozsah prekračuje hranice frazeológie. Ako jeho voľnejšie synonymá sa používajú aj označenia ustálený zvrät a ustálený výraz. V obidvoch prípadoch sa však už ponúka možnosť ďalšej obsahovej diferenciacie. V užšom a menej terminologizovanom význame sa výraz *ustálené spojenie* uplatňuje na označenie slovesných FJ. Tu mu však konkurujú niektoré ďalšie termíny.

Pomerne veľké kolísanie je pri názve základnej jednotky celej frazeológie. Staršie teórie, ktoré chápali celý predmet frazeológie podstatne užšie, uplatňovali na jej označenie — popri veľmi všeobecných a nešpecifikovaných názvoch *príslovie* a *porekadlo* — termín *idióm*. Pravda, ani tento termín sa nepoužíval celkom rovnako. Ak sa ním niekedy rozumeli ustálené slovné spojenia príznačné pre istý jazyk, inokedy — napr. ešte u de Saussura — sa pod ním rozumeli nielen typické slovné spojenia, ale aj všetky jazykové zjavy (nielen lexikálne, ale napr. i gramatické), ktoré sú pre daný jazyk príznačné. Ani v jednom prípade teda nešlo iba o to, čo je dnes predmetom a základnou jednotkou frazeológie. V našej súčasnej odbornej literatúre sa termín *idióm* uplatňuje pre potreby frazeológie špecifickejšie (porov. ďalej).

Súčasný rozvoj frazeologickej teórie podnietila po známych Vinogradovových prácach najmä sovietska jazykoveda. A práve podľa nej sa aj v našej jazykovede začína frazeológia vydeľovať prinajmenšom ako relatívne samostatná zložka lexikológie a na pomenovanie jej základnej jednotky sa používa termín *frazeologická jednotka*. Tento termín sa stal základným a najrozšírenejším pomenovaním týchto spojení. Ako synonymné termíny sa uplatňujú aj výrazy *frazeologický zvrät* a (najmä v staršej odbornej literatúre) *frazeologický obrat*. Obidva sa však uplatňujú až na pozadí základného termínu *frazeologická jednotka*. Ako menej terminologizované výrazy tieto spojenia vyhovujú, lebo doteraz sa nijako osobitne významovo nešpecifikovali, a tak ich možno pokladať za voľnejšie pendanty základného termínu. Niekedy sa v rovnakom význame používa aj spojenie *frazeologický výraz*. Tento termín však ako synonymum frazeologickej jednotky nevyhovuje, lebo sa už dávnejšie terminologicky špecifikoval pre potreby sémantickej klasifikácie všetkých frazeologických jednotiek (o tom ďalej).

Všetky uvedené pomenovania frazeologickej jednotky sú, ako vidieť, dvojslovné. Živé vyjadrovanie však často vedie aj v terminológii k nahrádzaniu viacslovných pomenovaní jednoslovnými (univerbizovanými). Takto sa aj vo frazeológii popri uvedených pomenovaniach frazeologickej jednotky vyskytuje univerbizované pomenovanie *frazeologizmus*. Naša jazykovedná terminológia ho prevzala už hotové pravdepodobne z ruštiny; z významovej i formálnej stránky však vyhovuje,

a teda ho možno prijať. Niekedy sa síce namietalo, že termín *frazeologizmus* netreba pokladať za synonymný s termínom *frazeologická jednotka*, ale ho treba rezervovať pre pomenovanie vlastností frazeologických jednotiek, pre „fazeologickosť“ (Hrbáček, 1973). Nazdávame sa však, že paradigmatické súvislosti termínu *fazeologizmus* vedú skôr k tomu, aby sa uplatňoval ako synonymum frazeologickej jednotky. Práve tieto dve pomenovania — *fazeologická jednotka* a *fazeologizmus* — pokladáme v uvedených reláciách za základné.

Pri klasifikácii frazeologických jednotiek možno vychádzať z rozličných hľadísk. Potom sa dá hovoriť o viacerých klasifikáciách FJ (porov. Ondrus, 1972). Pre terminológiu však z toho vyplývajú ďalšie úlohy najmä v spojitosti s dvoma klasifikáciami FJ, a to s lexikálno-sémantickou a s konštrukčnou klasifikáciou FJ. Pre známe tri Vinogradovove typy FJ sa v našej terminológii prevzali a viac-menej ustálili termíny *fazeologický zrast* (*fazeologická zrastenina*), *fazeologický celok* a *fazeologické spojenie*. Ako vidieť, kolísanie bolo iba pri označovaní najtesnejších frazeologických zvrátov. J. Mihál, ale novšie aj P. Ondrus používajú termín *fazeologická zrastenina*, častejšie sa však uplatňuje termín *fazeologický zrast*. Obidve dubletné formy sú stále živé, a tak ich možno zatiaľ pokladať za rovnocenné. Pri tomto type sa však treba vrátiť k spomínanému termínu *idióm*. Popri uvedenom širšom uplatnení sa termín *idióm* vyskytuje aj v hraniciach teoreticky vymedzenej frazeológie. Aj tu však nachádzame významovú diferenciáciu. Raz sa termín *idióm* — podľa Vinogradova — chápe ako synonymum frazeologického zrastu, inokedy sa ním rozumie akákoľvek FJ, ktorá nemá frazeologický pendant v iných jazykoch (napr. slovenská FJ *ísť do Spiša*). Opodstatnenejšie sa zdá druhé vymedzenie termínu *idióm*, pretože sa ním pomenúva špecifická vrstva frazeologických jednotiek každého jazyka, kým pri prvom z uvedených významov by šlo o nepotrebnú duplicitu s jednoznačným a ustáleným termínom *fazeologický zrast*.

Pre dôslednú sémantickú interpretáciu frazeologického materiálu sú užitočné aj obidva ďalšie termíny, *fazeologický celok* a *fazeologické spojenie*. Ak sa však pristupuje k frazeológii z iného hľadiska (napr. z gramatického, štylistického atď.), potom tieto dva typy možno spojiť do jednej skupiny ako frazeologizmy, pri ktorých sa nestratila motivácia spojenia významami jednotlivých zložiek úplne, a postaviť ich ako celok do opozície s jednotkami, ktorých význam už nie je nijako motivovaný významami zložiek, teda s frazeologickými zrastmi. Takýto prístup sa v našej odbornej literatúre uplatnil v Mistríkovej štylistike (Mistrík, 1970) i v našich výskumoch syntaktických vlastností frazeologizmov (Mlacek, o. c.) a známy je i z viacerých sovietskych a poľských frazeologických prác. Rozdiel je len v tom, že kým J. Mistrík

pomenúva túto skupinu FJ názvom *frazeologické spojenia*, my sme pre možnosť križenia pojmov *frazeologické spojenie* a *ustálené spojenie* dali prednosť názvu *frazeologické celky*. Ani takýto prístup však nevylučuje fungovanie obidvoch uvedených termínov v celej frazeologickej teórii. Ak sa z jedného hľadiska javí jeden z týchto termínov ako by nepotrebný, zo sémanticko-lexikálneho hľadiska je každý z nich celkom odôvodnený.

Okrem všeobecne známych troch typov FJ vydell N. M. Šanskij ešte tzv. *frazeologické výrazy*. Teoreticky možno o tomto type pochybovať (podľa niektorých koncepcií už ani frazeologické spojenia nie sú skutočnými frazeologickými jednotkami, ale sú prechodom medzi voľnými syntagmatickými slovnými spojeniami a frazeologizmami — porovnajme spomínaný Budovičovej termín *typické voľné spojenia*; tým väčšie výhrady možno vyslovovať proti frazeologickým výrazom ako typu ešte voľnejšiemu, než sú frazeologické spojenia), no pre prípadné širšie uplatnenie tohto pojmu treba rezervovať uvedený termín. Tým sa zároveň vysvetlilo, prečo nemožno termín *frazeologický výraz* používať ako synonymum frazeologickej jednotky. Niekedy sa pri sémantickej klasifikácii vydeľujú aj ďalšie typy FJ (napr. L. I. Rojzenzon a I. V. Abramec vydeľujú tzv. frazeologičeskiye sovmesčeniya, pre ktoré nemáme doteraz celkom primeraný slovenský termín), ale iba zriedkavo nachodia širšie uplatnenie, a tak neprekvapuje, že sa pre ne doposiaľ nevypracovali slovenské termíny.

Konštrukčná klasifikácia frazeologických jednotiek vychádzala u nás tradične z rozlišovanie slovesných a menných slovných spojení. Ako sme naznačili, uplatňovali sa tu termíny *ustálené spojenie v užšom zmysle* a *združené pomenovanie*. Súčasná teória však ukazuje, že z konštrukčnej stránky treba vydeľovať aspoň tri typy, a to FJ s vetnou, slovesnou a mennou výstavbou. V poľskej jazykovede S. Skorupka nazýva tieto typy termínmi *fráza* (FJ s vetnou stavbou), *zvrat* (FJ so slovesnou stavbou) a *výraz* (FJ s mennou stavbou v širokom zmysle). Termín *fráza* vyhovuje na označenie uvedenej skupiny FJ, pretože sa jednak — paradoxne — v celej frazeologickej teórii doteraz nijako všeobecne ani užšie terminologicky nevymedzil, jednak korešponduje s voľným, neterminologickým označovaním viet a vetných spojení. Prijatie ďalších dvoch uvedených termínov (*zvrat* a *výraz*) naráža na isté prekážky a vyžaduje si istú úpravu. Ak by sa mali prijať, mohli by sa v daných významoch používať bez špecifikujúceho prívlastku *frazeologický*, no i tak by sa iste často križili so spomínanými termínmi *frazeologický zvrat* a *frazeologický výraz*. Prijateľnejší z nich je termín *frazeologický zvrat* (na označovanie FJ so slovesnou stavbou), no po takejto špecifikácii by musel ustúpiť predtým spomínaný význam termínu *frazeologický zvrat* (voľné synonymum termínu *frazeologická*

jednotka). Problematickejšie je tu uplatňovanie termínu *frazeologický výraz* (pre FJ s mennou stavbou), pretože tento termín je už viac-menej obsadený v okruhu sémantickej klasifikácie frazeologizmov. Na pomenovanie FJ s mennou stavbou sa ponúka starší, významovo nešpecifikovaný a najmä v staršej odbornej literatúre dosť neurčito používaný názov *úslovie*. Je síce pravda, že niekedy sa úsloviami rozumeli najmä vetné ustálené spojenia (Bečka, 1968; takto sa vydeľujú aj v Slovníku slovenského jazyka viaceré FJ), ale vo väčšine slovenskej odbornej literatúry sa takto nazývajú práve menné spojenia (M. Šalingová uvádza na úslovie spojenia ako *Filip z konopí, huncút klincami vybíjaný*; Šalingová, 1958; podobne i Palkovič, 1974). Pojem *úslovie* sa síce trochu zužoval iba na isté menné ustálené výrazy, no v zmysle požiadavky systémovosti terminológie (Horecký, 1956) možno ho čiastočne zovšeobecniť a tým rozšíriť jeho významovú platnosť na všetky FJ s mennou stavbou.¹

Zamýšľali sme sa tu len nad platnosťou niektorých základných frazeologických termínov v súčasnej slovenčine a v slovenskej jazykovede. Ukázalo sa, že rozvoj tejto disciplíny si vyžiadal nielen obohacovanie, ale i prehodnocovanie termínov, aby sa nimi vystihol súčasný stav poznania tejto oblasti jazyka. Pokiaľ sa ešte pred niekoľkými desiatkami rokov celý frazeologický materiál zvyčajne zaradoval pod súhrnné názvy *príslovie* a *porekadlo*, dnes aj vo frazeológii existuje celý inventár termínov. Vyjasňovanie základných termínov a vzťahov medzi nimi — čo bolo cieľom i tejto štúdie — je predpokladom primeranej výstavby celej ďalšej slovenskej frazeologickej terminológie.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

- BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití (skriptum). Praha 1968. 111 s.
BUDOVIČOVÁ, V.: Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka. Slovenská reč, 19, 1954, s. 65—74.
DVONČOVÁ, J.: Poznámky k niektorým termínom z fonetiky. Slovenská reč, 33, 1968, s. 307—310.
HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

¹ „Keďže lexika je otvorený systém, jej inventár stále rastie a preformúva sa podľa potrieb odborného myslenia a celého života. Táto otvorenosť odbornej lexiky je však aj predpokladom pre zásahy do utvárania inventára.“ (Ružička, 1970, s. 70)

HRBÁČEK, J.: Slovenská monografie o frazeologii. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 242—245.

KUČEROVÁ, E.: Z problematiky slovných spojení. In: Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1974, s. 7—40.

KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). Moskva, Izdatel'stvo „Vyssšaja škola“ 1970. 343 s.

LAPÁROVÁ, V.: Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice. In: Lexikografický zborník. Bratislava, 1953, s. 111—116.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1970. 415 s.

MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Spoločenskovedný zôšit. 9. Bratislava, SPN 1972. 80 s.

ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia. 2. Bratislava, SPN 1972. 90 s.

PALKOVIČ, K.: Nárečový výskum (skriptum). Bratislava, Univerzita Komenského 1974. 121 s.

ROJZENZON, L. I. — ABRAMEC, I. V.: Sovmeščennaja omonimija v sfere frazeologii, Voprosy jazykoznanija, 1969, č. 2, s. 54—63.

RUŽIČKA, J.: Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Slovenská reč, 35, 1970, s. 69—74.

SMIEŠKOVÁ, E.: Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku, Slovenská reč, 19, 1954, s. 74—77.

ŠALINGOVÁ, M.: Prvky ľudovej reči v Kalinčiakovej Reštavracii. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 37—40.

Poznámky k spracovaniu názvov farieb v Slovníku slovenského jazyka

JOZEF ŠKULTÉTY

Pri štúdiu tzv. chromatickej terminológie v slovenčine a v románskych jazykoch sme boli často nútení siahnúť za rôznymi lexikografickými prameňmi, teda aj za Slovníkom slovenského jazyka [I—VI, Bratislava, 1959—1968]. Dospelí sme k názoru, že pri jeho ďalšom vydaní, resp. v chystanom jednozväzkovom slovníku, by sa mohlo pouvažovať o niektorých zmenách, spresneniach alebo doplnkoch. Vieme, že výkladový slovník nemôže zachytiť všetko bohatstvo jazyka, najmä terminológiu, a tým skôr všetky názvy, ktoré sa dotýkajú farebných odtievov. Mnohé z nich sa zjavili v slovenčine len nedávno a vznikajú priam denno-denne. Naša kartotéka nám ich poskytuje vyše 1500; dobrá tretina z nich nie je zachytená v SSJ. Uvedieme niektoré príklady [hnojník] *atramentový*, [kyjačík] *zadymený*, [strapačka] *zadymená*

{zadymený = dymovosivý}, {lúčnica} *granátovočervená*; *mandľovo-biely*; {pečiarka} *kriedová*, {suchohrúb} *marhuľovožltý*, {tmavohrúb obyčajný} *sadzovočierny*, {tmavulka} *medovobledá*, {žltavec} *sírový* (porov. náš článok v KS, 5, 1971, s. 237—243); {kozák} *žltopórový*, {masliak} *ružovopórový*, {pavučinovec} *krvavolupeňový*, {pošvovec} *čiernovláknitý*, {prilbička} *ružovulupeňová*, {rýdzik} *fialovomliečny*, {rýdzik} *žltomliečny*, {suchohrúb} *žltomäsový*, {štitovka} *čiernolupeňová*, {šupinovka} *zlatozávojová*, {zlatohrúb} *žltopórový* (pozri A. Dermek — A. Pilát, Poznávajme huby. Bratislava, Veda 1974; o druhej skupine „chromatických adjektív“ p. aj KS, 6, 1972, s. 203—206).

V kalendári *Huby okolo nás* (Prešov 1974, autor textu Aurel Dermek) nachádzame napr. takéto prídavné mená, ktoré sa týkajú farieb: *pleťovookrový*, *umbrovohnedý*, *belavokrémový*, *plavobelavý*, *okrovoplavý*, *medenkovozelený*, *jasnooranžový*, *hlinovohnedý*, *sivobelavý*, *mäsovookrový*, *okrovosivý*, *plavohnedý*, *oranžovohnedý*, *bledvookrový*, *hrdzavookrový*, *smotanovokrémový*; *fialovo vláknitý*, *hnedo šupinkatý*, *žiariv rumelkový* (mali sa písať dohromady).

V učebnici pre 1. ročník gymnázií *Mineralógia, petrografia a geológia* (Bratislava, SPN 1973) čítame {chromatické adjektíva upravujeme do jedn. čísla mužského rodu}: *blankytnomodrý* (s. 350), *bridličnatosivý* (398), *bronzovožltý* (335), *cesnakovozelený* (373), *fľašovozelený* (313; v SSJ, VI, 33 je *fľaškovozelený*), *olovovosivý* (330), *ultramarinovomodrý* (350 a i.).

Predpokladáme — a, myslíme si, právom —, že mnohé chromatické termíny vznikli pri kontakte slovenčiny s cudzími jazykmi. Podľa našej mienky sa to dá dokázať aj porovnaním slovenských prekladov s cudzojazyčnými originálmi. Ako príklad vclíme si knihy Henri Charrière *Motýl*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1971; Papillon, Paris, Robert Laffont 1969: {vrstva} *ocelovohnedá* (s. 176) — *la couche acier de montre bruni* (s. 150); *opálovozelené more* (290) — *mer vert opale* (290): more je *opálovobelasé* (108) — *La mer est d'un bleu opale* (92: „... s utešenou platinovosivou hrivou“ (190) —; ... *une crinière d'un gris platiné merveilleux* (161) a pod.

Z uvedeného i ďalšieho zozbieraného materiálu vyplýva niekoľko záverov aj pre spracovanie alebo spresnenie niektorých hesiel SSJ. V KS sa už poukázalo na niektoré momenty v súvislosti s prídavnými menami *barnavý* [KS, 1, 1967, s. 134], *bledolilavý* [KS, 1, 1967, s. 197] a *brezavý* [KS, 1, 1967, s. 292].

V istých prípadoch bude potrebné uviesť chromatický význam pri vzťahových prídavných menách. Tak *atramentový*, ako sme videli, znamená aj „čierny“ (porov. čes. *inkoustově černý* — SSJČ I, s. 735). Podobne pri *grafitový*, *tabakový* (SSJČ I, s. 547; III, s. 751); *myší*, *my-*

šací je „tmavosivý“ (SSJČ I, s. 1308); *makový* je aj „sivomodrý“ (porov. SSJČ I, s. 1160) alebo jednoducho „sivý“ (porov. *makovosivý* „sivý ako mak“ — SSJ VI, s. 51); okrem toho je toto adjektívum súčasťou pomenovania huby *strapcovka maková*.

Miestami sa žiada inak formulovať výklady niektorých termínov. Tak *nach* by mal byť charakterizovaný ako „sýtočervené farbivo“ (nie „jasnočervené“), najmä keď sa vysvetľuje synonymom „purpur“. Porov. aj *purpurový* „sýtočervený, nachový“ (SSJ III, s. 668) a *purpur* „sýtočervené farbivo s nádychom do fialova...“ (tamtiež; pozri aj M. Písárčiková — Š. Michalus, *Malý synonymický slovník*, Bratislava, SPN 1974, s. 176): *purpurovočervený: sýtočervený, nachový*.

Niektoré vzťahové prídavné mená majú viac chromatických významov, ako sa uvádza v SSJ. Napr. *vínový* je nielen „majúci farbu červeného vína, bordó“ (SSJ V, s. 102), ale aj „žltkastý, bledožltý, jasnožltý, slabožltý, svetložltý“ — porov. *vínovožltý* (SSJ V, s. 102). Takisto *dymový* nemusí byť iba „tmavosivý“, lebo *dym* môže byť „černý, modravý, šedý“ (SSJČ I, s. 445).

Slovo *bordó* „tmavočervený“ sa v SSJ (I, s. 119) aj v iných príručkách (S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter, *Slovník cudzích slov*, Bratislava, SPN 1966, s. 174: *Pravidlá*, 11. vyd., s. 126) kvalifikuje ako nesklonné a uvádza sa tam iba v tejto podobe. No vo Veľkom rusko-slovenskom slovníku (I, s. 102) nachádzame vedľa podoby *bordó* aj podobu *bordový*.

V SSJ (IV, s. 371) sa v hesle *svieži* vysvetľuje, že „svieža farba“ je „sýta“ farba. Potom by to znamenalo, že *sviežozelený* = *tmavozelený*, resp. *temnozelený*, *tuhozelený*, *sýtozelený* (porov. SSJ IV, s. 387, 607), hoci pre odborníka napr. „...červená farba je vtedy sýta, keď už nemôže byť viac červená... Keď pridáme k niektorej farbe bielu farbu, stratí na sýtosti a bude bledšia. Keď pridáme k farbe čiernu farbu, bude tmavšia, ale nie sýta“ (J. Masarovič, *Maliar-natierač*, I, Bratislava 1961, s. 29).

Napokon ešte jedna poznámka. Viaceré podstatné mená sa používajú na vyjadrovanie rozmanitých farebných odtieňov, aby sa farebné odtiene pomenovali čo najvýstižnejšie. Tak sa stáva, že niekedy sa k tzv. „základnému“ (v zmysle jazykovom, nie výtvarnom) chromatickému prídavnému menu — spravidla v zátvorke — pridáva príslušné substantívum, ktoré pomenúva vec typického zafarbenia, hoci by sa mohlo vytvoriť zložené adjektívum podľa známeho a produktívneho slovo tvorného modelu, resp. typu, napr. *ladovcovosivá* (farba, látka ap.). Výrečným svedectvom na to je citát z časopisu *Móda* (sept. 1973, s. 3): *Paleta farieb je tlmenejšia; najmä sivá (ladovec) lomená tyrkysová, renesančná zelená, tangerská oranžová, hnedá kakaová, bledeběžová (obilie), zelenohnedá (jaspis), trávovuzelená, modrá šalviová, karmin*

(pivónia) a francúzsky sivá (do ružova). Iná možnosť je uvádzať podst. meno, podľa ktorého možno rozoznať odtienky. Porovnajme:

zelenkastá biela farba imela, žltá farba síry, dukátová zlatá farba, červená farba hrdze, hnedá dubového dreva, matná šalviová zelená, sýta čerešňová červená, pávia modrá, tmavá modro-fialová, tzv. parmská farba a tmavozelená.

Z tohto textu (*Nedeľná Pravda* z 15. 11. 1974, s. 14) je zrejmé, že autor dostatočne nevyužil možnosti, ktoré mu poskytuje slovenčina v podobe kompozít, ktoré sú pri označovaní sémantického poľa farieb veľmi produktívne (teda *sírovožltá, hrdzavočervená, matnošalviovozeleň, sýtočerešňovočervená, pávovomodrá farba*) ap.

Pravdaže, v jednom i druhom texte môže ísť aj o úmysel vyhnúť sa trojčlenným zloženinám, ktoré by sa v istých prípadoch pociťovali ako nenáležité (porov. podoby *obilnobledobéžový, dubovodrevohnedý* ap.).

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Falošná intonácia v ústnych prejavoch

Kapitolky zo štylistiky (35.)

JOZEF MISTRÍK

V teórii štylistiky, ale i v jazykovede vôbec, sa medzi štýlotvornými činiteľmi uvádza materiál prejavu. Hovorí sa, že podoba konkrétneho jazykového prejavu veľmi závisí od toho, či sa prejav realizuje ústne, alebo písomne. V súčasnej jazykovej praxi sa táto téza prijíma už skôr ako fráza, pri verejnom vyjadrovaní sa neuplatňuje do dôsledkov. Uvedieme veľmi názorné porovnanie. Jednu a tú istú vec môže zobraziť sochár, fotograf i maliar. Pri vnímaní takéhoto zobrazenia veci si pozorovateľ niekedy neuvedomuje, z akého materiálu bola vec zhotovená. Pozornosť sústreďuje na obsah, na vernosť podoby. Stačí mu, keď výpovedi sochára, fotografa a či maliara rozumie. V rovnakej situácii je aj prijímateľ jazykového prejavu. Dôležité je preňho to, či výpovedi rozumie, no irelevantný je materiál, ktorý sa uplatnil pri jej stavbe. Často si však rozdielnosť stavebného materiálu neuvedomuje ani autor jazykovej výpovede. Neuvedomuje najmä preto, že ovláda obidva druhy materiálu — zvukový aj písomný — a pri tejto „dvojodbornosti“

mu neprijemne interferujú prostriedky ústnych prejavov s prostriedkami písomných prejavov.

Nie je na škodu, ak sa tieto prostriedky miešajú v súkromných prejavoch, človek napríklad v súkromnom liste píše tak, ako by sa hovorilo. No vo verejných prejavoch, ktoré musia byť štylisticky diferencované a kvôli čo najširšej zrozumiteľnosti štylisticky čisté, stojí taká hybridizácia proti kultúre, proti kvalite textu. Tentoraz nebudeme hlbšie rozoberať vníkanie hovorových prostriedkov do písomných prejavov, lebo tento smer migrácie je neproduktívny. Oveľa častejšie, až profesionálne sa transformujú signály písomných prejavov do zvukovo realizovaných textov. Pred našimi očami v posledných niekoľkých rokoch nápadne rýchlo vzniká niečo také ako hovorený knižný štýl. Takýto hybridný štýl vytvárajú niektorí amatérski hlásatelia v rozhlase a v televízii alebo príležitostní spikri, čítajúci texty do mikrofónov, alebo pred širšou verejnosťou priamo. Zárodky tohto štýlu vznikajú v škole, kde mechanicky platí zásada „čítaj presne, ako vidíš, a všetko, čo vidíš napísané“. A do toho „všetkého“ sa počíta každá čiarka, bodka, otáznik, medzera, izolovane chápaná graféma, ba i výkričník.

Spôsoby zvukovej realizácie textu, ako návyky, ktoré človek získa v detskom veku, zotrvávajú uňho často veľmi húževnate a niektoré sa vyvinú až na fyziologické vlastnosti. Je takmer nemysliteľné transplantovať dospelému človeku nový artikulačný systém — ak sa to podarí, tak len cestou automatizácie lexikálnych celkov. Náročná, no nie sisyfovská je práca s transformáciou intonácie, lebo intonácia — najmä pri čítaní textu — sa môže regulovať vedome.

Zautomatizované pravidlo, že pri čiarke vo vete sa hlas zvýši a realizuje sa pauza, vedie až k narúšaniu zmyslu výpovede. Ako príklad uvedieme vzťažné vety. Tie totiž môžu byť hypotaktické alebo parataktické. Napríklad v súvetí *Prijemné pocity vyvoláva matka, ktorá sa o dieťa stará* môže druhá veta voči prvej byť vo vzťahu pravej i nepravej hypotaxy. Diferenciácia sa realizuje pomocou intonácie. V prípade, že druhá veta je pravá hypotaxa, súvetie sa intonuje ako kompaktný celok, bez pauzy a bez zvýšenia hlasu pred vzťažnou vetou: *Prijemné pocity vyvoláva matka, ktorá sa o dieťa stará*. Žiaľ, v hlásateľskej jazykovej praxi sa mechanicky uplatňuje všade intonačná schéma ako pri nepravnej hypotaxe. Z toho, čo sa tu vysvetľuje, jednoznačne vychádza téza, že pred slovom *ktorý*, ak uvádza podradenú prívlastkovú vetu, sa nemá zvýšiť hlas a uplatniť pauza. V hlásateľskej praxi pri intonácii súvetí sa však čiarka bez ohľadu na kontext dôsledne pokladá za intonačný signál. A tak sa potom pred slovami *že, aby, keď, ako* intonuje dôsledne polokadencia, hoci taká prax je nesprávna. Všetky tieto slová sú polyfunkčné a intonácia s pauzou pri nich je

možná len vtedy, keď nie sú spojkami, ale zámenami alebo časticami. Treba napríklad rozlišovať takéto súvetia: 1. *Spytoval sa, ako jej pomôcť*, 2. *Spytoval sa: „Ako jej pomôcť?“*. Alebo: 1. *Hneval sa, že práve dnes sa to muselo stať*. 2. *Hneval sa: „Že práve dnes sa to muselo stať!“*. V spontánnom ústnom (nie čítanom) prejave sa pred podradovacími spojkami typu *že, aby, keď, ako* nezvyšuje hlas a neuplatňuje pauzu. Zato však v hlásateľskej praxi ju počujeme bežne. Je to intonácia falošná, realizovaná mechanicky ako transformácia čiarky do zvukovej podoby.

Signálom školáckej otázkovej intonácie pre amatérov je aj otáznik. Ale je to súčasne znak toho, že spíker nevidí a nevníma obsah, lež postupne len formu, a keď sa dostane na koniec vety, ktorá je zakončená otáznikom, zvýši hlas. Treba tu pripomenúť múdry úzus španielskeho pravopisu, podľa ktorého sa otáznik píše aj na čele opytovacej vety. Náležitá slovenská intonácia zisťovacích opytovacích viet sa realizuje na zisťujúcom slove, to jest na jadre vety. Napríklad vo vete *Videl si tú haváriu?* je zisťovacia intonácia na slovese. Ak sa jej stopy nájdu aj na ďalšom slove, už ide o výraz emfázy. Náležitá slovenská intonácia doplnovacích opytovacích viet sa realizuje na opytovacom zámene. Každý iný spôsob vyjadrovania otázok je alebo štylisticky príznakový, alebo chybný. Ani výkričník sa nemá chápať ako signál imperatívnej intonácie. Výkričník je signálom zvolania, ale nie žiadosti.

Falošná intonácia v čítaných prejavoch sa uplatňuje aj pri signalizovaní jadra výpovede. Exaktne sa zistilo, že vo vecných prejavoch menej ako jedno percento je takých viet, ktoré majú jadro na inom než na poslednom mieste. Tento fakt zvädza čítajúceho k tomu, aby automaticky zdôrazňoval posledné slovo vo vete. Ak sa neuvedomuje obsah vety alebo kontext, do ktorého veta patrí, čítajú sa so zdôraznenými poslednými slovami aj vety v nasledujúcom súvetí: *Najvyššie denné teploty budú 13–15 stupňov, v noci sa očakáva 7–10 stupňov*. Automatické zdôraznenie slova *stupne* vyznieva veľmi falošne, až komicky.

V súvislosti s falošným ovplyvňovaním ústnych prejavov sa žiada spomenúť takmer dôsledné nedodržiavanie splývavej výslovnosti. Ak sa hlásateľ pri čítaní krčkovite drží písomnej predlohy, neviaže konce slov so začiatkami na tých miestach, kde viazanie žiada syntagmatika. Vo vete *Pomaly už i u nás bude žatva* by mali splývať slová do takejto podoby: *Pomalyužiuuáz bude žatva*. Takzvaný ráz sa uplatňuje iba na miestach, kde sa mení dôraz. Pravda, v bežnej praxi amatérskych spíkov sa na hraniciach slov nenáležite realizuje ráz takto: *Pomaly 'už 'i 'unás...* Do istej miery je to aj pod vplyvom češtiny, avšak najčastejšie ide o vplyv písomnej predlohy.

Uviedli sme iba niekoľko príkladov na interferenciu dvojakých výrazových prostriedkov — písomných a ústnych. No tento proces pri vysokej produktívnosti ide až tak ďaleko, že núti poslucháča uvedomovať si písomnú podobu textu. Inými slovami povedané, hybridizácia robí čítaný text menej zrozumiteľným, vytvára falošný štýl, v ktorom výrazové prostriedky buď idú proti sebe, alebo sa stávajú nadbytočnými, alebo — ako sa ukázalo pri vzťažných vetách — sú schopné falšovať obsah vety. Nedostatky tohto rázu sa môžu odstraňovať len rozširovaním vedomostí z gramatiky a štylistiky. No od amatérov treba vyžadovať aspoň toľko, aby sa usilovali správne rozumieť každej napísanej vete, aby vetu chápali ako súčasť kontextu alebo situácie a aby boli schopní analyzovať intonačné podoby spontánnych ústnych prejavov. Aby sa správne chápal zmysel tohto textu: koláž výrazu je vítaná, lenže na rovine umeleckého prejavu; aj hybridy sa v štylistike pripúšťajú, ale iba na tých miestach, kde autor o nich vie a kde ich použije funkčne, no nie z neznalosti vecí.

*Katedra slovenského jazyka
Filozofickej fakulty UK
Gondova 2, Bratislava*

Zdvojené spoluhlásky I

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁL

Charakteristickou črtou slovenskej spisovnej výslovnosti je aj výskyt a výslovnosť zdvojených spoluhlások. Výslovnosť zdvojených spoluhlások v slovenčine by si zaslúžila špeciálne fonetické spracovanie.

V súvislosti s javom hláskovej „zdvojenosti“ vyskytujú sa vo fonetickej literatúre viaceré termíny. Hovorí sa o geminovaných (zdvojených), predĺžených a dlhých spoluhláskach. Definície týchto termínov nie sú u všetkých autorov rovnaké.

Za gemináty sa pokladajú také hlásky, ktoré majú dva artikulačné (a akustické) vrcholy, oddelené krátkou „prestávkou“, čím vzniká sluchový vnem dvoch (oddelených?) artikulácií (J. Marouzeau, rus. preklad: Maruzo, 1960, s. 86—87; podobne Dieth, 1950, s. 415). Niekedy sa však geminovanosť definuje iba ako „následnosť identických arti-

kulácií“ (Malmberg, 1968, s. 329). V zhode s E. Diethom ponímali gemináty aj A. Frinta (1909, s. 84—85) a B. Hála (1962, s. 289—290, 373). Niektorí autori neuvádzajú, aké rozdiely sú medzi geminátami (zdvojenými spoluhláskami) a dlhými spoluhláskami. Podľa týchto autorov sú gemináty bezprostredne po sebe nasledujúce rovnaké spoluhlásky, ktoré sa nevyslovujú oddelene, ale ako jedna dlhá spoluhláska (Essen, 1962, s. 35).

Podstatu zdvojenosti vidí trochu dynamickejšie M. Romportl. Definuje ju ako prekryvanie detenzie (rušenia) predchádzajúcej spoluhlásky intenziou (nástupom) nasledujúcej spoluhlásky, resp. druhej časti jednej spoluhláskovej artikulácie (1973, s. 72, 102). Tu sa totiž nevylučuje možnosť osobitnej štruktúry takejto (zdvojenej) spoluhlásky ani na rovine kódu a kódového príkazu na artikuláciu, ani na rovine signálovej realizácie.

Napokon jestvuje aj taký výklad geminácie, ktorý zahŕňa tak predĺženú a dlhú, ako aj zdvojenú (opakovanú) artikuláciu určitej spoluhlásky (Pei, 1966, s. 76, 102).

A. Frinta nepokladal za správne, že sa na terminologické označenie „zdvojenosti“ spoluhlások v češtine použil termín *gemináta*. Lepší sa mu videl termín *predĺžená spoluhláska*. V súvislosti s českou výslovnosťou všetky tieto termíny odmietol B. Hála. Podľa neho jestvujú v češtine „jednoducho dve rovnaké spoluhlásky v tesnej spojitosti...“, viacej alebo menej navzájom viazané, ale nikdy nesplývajúce do jednej (spoluhlásky)“ (op. cit., s. 216).

Ako vidieť, vo fonetickej a jazykovednej literatúre nejestvuje jednotná interpretácia pojmu „zdvojenosti“ a definície tých istých termínov sa u rozličných autorov odlišujú. Nepokladáme to za celkom náhodné: môže to súvisieť aj s nerovnakou podobou „zdvojenosti“ v rozličných jazykoch. Bolo by napr. treba zistiť, či „zdvojená“ výslovnosť v španielčine (spoluhláska *r*) alebo v taliančine je rovnaká ako v poľštine a ruštine a či v slovenčine nie je iná ako v ostatných spomenutých jazykoch. Objektívne fonetické údaje nám chýbajú.

Terminologické ťažkosti vznikajú tým, že nie je vhodných termínov na označenie predpokladaných rozličných typov „zdvojenosti“. Latinské *geminio* má význam „opakovať“ a „zdvojovať“ i význam „spájať“ a „združovať“, takže náš termín *zdvojená spoluhláska* sa významovo (prínavnejším čiastočne) kryje s obsahom termínu *geminovaná spoluhláska*. S ohľadom na niektoré zo spomenutých definícií geminovaných spoluhlások núka sa možnosť slovenský typ zdvojenosti spoluhlások, ako je v slovách *predtým*, *cenný*, *sudca*, označiť termínom *kopulovaná spoluhláska*. Na jednoznačné odlíšenie obsahu týchto termínov by sme navrhovali *g e m i n o v a n ú s p o l u h l á s k u* definovať podľa B. Malmberga (čiastočne M. Peia) ako následnosť dvoch identic-

kých artikulácií, čiže ako zdvojenosť, ktorá nevyklučuje ani istú (presnejšie nedefinovanú) úplnosť (azda samostatnosť) následných artikulácií. Kopulovaná spoluhláska by bola taká „zdvojená“ spoluhláska, v ktorej detenzii prvej spoluhlásky prekrýva intenzia nasledujúcej spoluhlásky, resp. druhej časti jednej spoluhláskovej artikulácie (M. Romportl). Termín *predĺžená spoluhláska*, ktorý pre češtinu navrhol A. Frínta, nevyhovuje preto, lebo do jeho obsahu ťažšie môžeme zahrnúť to, že kopulované spoluhlásky sú morfológicky (morfonologicky) rozčleniteľné na dve totožné spoluhlásky, medzi ktorými prebieha slabičná hranica a skoro bezvýnimočne aj morfológická hranica (porov. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 44).

Práve to je kritérium, podľa ktorého môžeme ďalej rozlíšiť geminované a kopulované spoluhlásky oproti dlhým spoluhláskam: geminované a kopulované spoluhlásky sa rozkladajú v dvoch bezprostredne po sebe nasledujúcich slabikách, kým dlhá spoluhláska neprekračuje hranice jedinej slabiky (Abercrombie, 1967, s. 82).

Ak teda budeme v nasledujúcom texte pri opise slovenskej spisovnej výslovnosti používať termín *zdvojená spoluhláska*, budeme ho stotožňovať s vyššie uvedenou definíciou *kopulovanej spoluhlásky*. Pre praktické ciele nášho opisu slovenskej spisovnej výslovnosti bude totiž na priek predchádzajúcemu výkladu vhodné zostať pri známom a aj širšiemu okruhu čitateľov zrozumiteľnom termíne *zdvojená spoluhláska*.

O artikuláčno-akustickej podstate slovenských zdvojených (kopulovaných) spoluhlások možno nateraz povedať toto: Zdvojené záverové (*t, d, n...*) a polozáverové (*c, dz, č, dž*) spoluhlásky sa v spisovnej výslovnosti artikulujú tak, že sa oproti „jednoduchým“ hláskam predovšetkým zreteľne predĺži záverová fáza artikulácie ako dôsledok prekrytia detenzie jednej spoluhlásky intenziou druhej spoluhlásky. Zdvojené úžinové spoluhlásky (*s, z, š, ž...*) sa artikulujú tak, že sa zreteľne predĺži trvanie úžinovej časti artikulácie. Nateraz možno vysloviť iba domnienku, že medzi „jednoduchými“ a zdvojenými spoluhláskami jestvujú v spisovnej slovenčine aj ďalšie fonetické rozdiely, ktoré však nie sú sluchovo (percepčne) azda také dôležité ako ich časové trvanie. Možno sú to iba druhotné (sekundárne) a sprievodné rozdiely.

V našej literatúre sa napr. uvádza, že zdvojené spoluhlásky sa v spisovnej výslovnosti vyznačujú aj silnejším záverom, všeobecne teda aj väčším artikuláčným úsilím. Z toho by mohli vyplývať dôsledky aj na zvukovú podobu výbuchového (explozívneho) alebo trecieho (frikatívneho) šumu (Pauliny, 1938, s. 99; Pauliny — Ružička — Štolc, s. 45; Oravec — Laca, 1973, s. 48). Potom by, pravdaže, bolo nepresné vyjadrenie, že slovenské zdvojené spoluhlásky „vyslovujeme... ako jednoduché predĺžené spoluhlásky“ (Pravidlá, 1971, s. 29).

O slovenčine sa ďalej konštatuje: „...zloženosť sa najviac pociťuje

medzi predponou a koreňom, lebo hranica je pomocou neutralizácií vyrazená tak ako medzi slovami. Menej zreteľná je hranica medzi koreňom a odvodzovacou príponou, lebo tu sa neutralizujú len také spojenia (pri zachovaní podmienok neutralizácie), ktoré sa nevyskytujú vnútri morfémy. Koreň sa zastiera v prospech kmeňa. Hranica medzi koreňom a ohýbacou príponou je celkom zastretá, lebo tu vôbec niet neutralizácií a nekombinačné zmeny sú tu iba také, ako sú normálne vnútri morfémy.“ (Pauliny, 1968, s. 92.) To má dôsledky aj na tesnosť spojenia hlások a na rozsah ich asimilácií na hraniciach morfémy. Pri zdvojených spoluhláskach ide o otázku, kedy na hranici slov vznikajú zdvojené (kopulované) spoluhlásky, a o otázku, či je výslovnosť zdvojených spoluhlások na konci a na začiatku slov rovnaká. Z hľadiska fonetického opisu zdvojených spoluhlások v slovenčine treba najprv odpovedať na druhú otázku.

V slovenskej spisovnej výslovnosti jestvujú dva typy výslovnosti zdvojených spoluhlások:

1. Najtesnejší typ viazania nastáva vtedy, keď sa jednoducho predĺži záverová časť artikulácie záverovej (alebo polozáverovej) spoluhlásky, alebo keď sa takto predĺži úžina úžinovej spoluhlásky. Tento typ výslovnosti slovenských zdvojených (kopulovaných) spoluhlások sa vyskytuje najmä na konci slova (typ výslovnosti slov *nezákonný*, *vyšší*, *nižší*, *sudca*) a na hraniciach slov, keď sa stretnú dve rovnaké spoluhlásky (typ slovných spojení *dom máme*, *nad Dunajom*) alebo spoluhlásky, ktoré sa líšia iba znelosťou (typ *pred tunelom*). Budeme ho kvalifikovať ako *tesné spojenie*. Závisí od viacerých okolností (napr. aj od tempa reči), či sa na hraniciach slov nevysloví geminovaná spoluhláska v zmysle staršej definície E. Dietha, alebo či sa nevyslovia dve úplné samohlásky (pri záverových spoluhláskach s dvoma explóziami).

2. Ak sa zdvojená spoluhláska vyslovuje na mieste dvoch spoluhlások, ktoré sa podľa pôvodu odlišovali aj miestom artikulácie, úplnou (viacnásobnou) asimiláciou jednak môže vzniknúť zdvojená spoluhláska predchádzajúceho typu, jednak môže nastať iba úplná asimilácia v znelosti a rozdiel artikulačného miesta sa aspoň čiastočne zachová. Ak sa rozdiel v mieste artikulácie nezruší (resp. neasimiluje) úplne, splynutie spoluhlások je oslabené, voľné: artikulácia sa uskutoční ako plynulá zmena artikulačného miesta od jednej spoluhlásky k druhej tak, že sa pri záverových a polozáverových spoluhláskach neuskutoční explózia (zrušenie záveru) prvej spoluhlásky, ale záverový dotyk mení svoju polohu od predchádzajúcej spoluhlásky k nasledujúcej (prítom sa aj predĺži) a explózia sa uskutoční iba po dosiahnutí artikulačného miesta druhej spoluhlásky (počujeme iba jednu explóziu po predĺženom závere). Pravdaže, rozsah asimilácie môže byť rozličný. Tak napr.

v predponovom slove *podčiarкнуť* nastane úplná asimilácia v znelosti a po samohláske *o* sa chrbát končeka jazyka môže priblížiť k prednému hornému ďasnu približne tak, ako by nasledovala artikulácia spoluhlásky *t*. Potom sa konček jazyka musí ďalej plynulo posúvať k zadnému ďasnu, ako to žiada artikulácia spoluhlásky *č*. K tomuto artikulačnému pohybu sa musí pripojiť aj činnosť pier — vyšpuľovanie a zaokrúhľovanie [labializácia]. Explózia nastane zrušením záveru na zadnom ďasne.

Pri stretnutí spoluhlások *ďť, tť* (*pred tebou, odtiaľ*) eventuálny ďasnový záverový dotyk sa postupne môže rozširovať tak, ako to žiada výslovnosť druhej spoluhlásky (*t*), pričom sa konček jazyka môže posúvať po zadnej stene horných rezákov smerom dolu, aby vznikla artikulačná pozícia typická pre výslovnosť tzv. mäkkých [alveopalatálnych alebo palatálnych] spoluhlások. (Porov. príslušné obrazy a opisy v práci Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969). Takéto neúplné spodobenie dvoch spoluhlások budeme volať **v o ľ n é s p o j e n i e**.

Ak sa na hraniciach predpony a koreňa (základu) slova alebo medzi slovami stretne záverová spoluhláska s úžinovou, voľné spojenie sa môže prejaviť okrem zmeny miesta artikulačného dotyku aj tak, že explózia splynie s frikciou (úžinovým šumom): predĺži sa trvanie šumu tak, ako to žiada nasledujúca úžinová spoluhláska. Práve tento typ sa obyčajne vyskytuje na hraniciach slov. Spojenie *chodť šiť* sa vyslovuje tak, že po závere *t* nenasleduje výrazná explózia, ale normálny sykavý šum spoluhlásky *š*.

Zaujímavé je porovnanie takýchto interpretácií variantov zdvojennej výslovnosti spoluhlások v spisovnej slovenčine s údajmi o výslovnosti v spisovnej ruštine (Avanesov, 1972, s. 141).

Teoretický predpoklad o možnostiach takýchto artikulačných mechanizmov [experimentálne výskumy sa musia ešte len vykonať] je z komunikačného hľadiska významný preto, lebo informácia o istom funkčnom elemente [hláske] nie je uložená iba v čase, ktorý bežne prisudzujeme artikulácii danej hlásky, ale aj skôr alebo neskôršie, t. j. informáciu o danom funkčnom prvku môže niesť aj predchádzajúca alebo nasledujúca hláska, resp. slabika ako celok.

Usudzujeme, že táto fonetická situácia stojí aj za známou ortoepickou interpretáciou H. Barteka (1946, s. 105 a i.), podľa ktorej sa v spisovnej slovenčine vyslovuje slovo *odčesnúť* ako [otčesnúť], a za ortoepickým výkladom autorov Oravec — Laca (op. cit., s. 45), podľa ktorého sa slová *nadžas, nadchnúť, otčítať, podčiarкнуť* vyslovujú [natčas, natxnúť, otčítať, potčjarknúť]. Podobné ortoepické výklady sú aj v práci E. Paulinyho (op. cit., s. 97), kde sa uvádzajú aj príklady z medzislovnej fonetiky: [otčakaňja]. Pod vplyvom týchto asimilačných zákonitostí vzniká aj výslovnosť, v ktorej pri stretnutí záverovej

a úžinovej spoluhlásky *ts, ds* atď. nevzniká na hranici morfému (alebo slov) zdvojená afrikovaná spoluhláska, ale sa vyslovuje [ot_{seba}] [Bartek, op. cit., s. 105], [otsun] [Oravec — Laca, op. cit., s. 45], [vef_{som}] [Pauliny, op. cit., s. 97] atď.

Napokon tu nachádzame aj vysvetlenie výskytu dvoch variantov spisovnej výslovnosti úžinových spoluhlások typu [ššíre — ššíre], [rozžeravení — rožžeravení], [rosšíríť — roššíríť] a pod. [Pravidlá 1971, s. 30; Oravec — Laca, op. cit., s. 52. Výklady v práci Pauliny — Ružička — Štolc (1968) sú protirečivé. Porovnaj § 44 na s. 42 a k tomu príklady v odseku b) na s. 37 a výklad v § 47 na s. 43.]

Všetky tieto údaje treba, pravdaže, overiť a spresniť dôkladným fonetickým štúdiom. No už teraz možno vysloviť predpoklad, že pre takú ortoepickú kodifikáciu výskytu a výslovnosti zdvojených spoluhlások, akú sa pokúsime navrhnúť ďalej, fonetické spresnenia ani korektúry nebudú mať zásadné revidujúce dôsledky.

Z fonetickej podstaty slovenských zdvojených spoluhlások treba odvodzovať aj spôsob ich fonetického zápisu. Keď sme uvažovali o fonetickej transkripcii pre potreby slovenskej ortoepie, navrhli sme označovať ich takto: [>t, >d, >ň, >s] atď. Ležatým „v“ pred znakom príslušnej zdvojenej spoluhlásky chceli sme naznačiť artikulačnú predĺženosť najmä s ohľadom na spôsob výslovnosti záverových a polozáverových spoluhlások (predĺženie záverovej fázy, počas ktorej pri znelých spoluhláskach znie hlasivkový tón a pri neznelých vzniká vlastne úplná zvuková prestávka). Náš znak by vhodne implikoval aj uvádzanú sekundárnu črtu zdvojenosti: artikulačné „zosilnenie“ a zmenu miesta artikulácie vnútri zdvojenej spoluhlásky (*voľné spojenie*). S ohľadom na istú špecifickosť výslovnosti zdvojených záverových spoluhlások navrhoval sa už aj iný typ fonetickej transkripcie [Záborský, 1972, s. 65]. Náš návrh by bol prijateľný najmä vtedy, keby sme sa vo fonetických záznamoch viacej pridŕžali medzinárodnej fonetickej transkripcie. Vtedy by sme slová *bezúhonný, chyťte, vyšší* mohli zapisovať napr. takto: [bezu:ho>ni:], [xi>te], [vi>ši:].

Zdvojené spoluhlásky sa v našej literatúre niekedy zapisujú zdvojeným písmenom [occa, ušší]. Tento záznam má tú nevýhodu, že sa zväčšuje počet mimoriadkových diakritických (rozlišovacích) znakov, čo spôsobuje aj tlačiarске ťažkosti, no zaznačuje sa v ňom fonetická zviazanosť (kopulovanosť) spoluhláskového komplexu a nezavádzajú sa do fonetického záznamu u nás málo známe znaky. Za úplne nevyhovujúci treba pokladať záznam [occa], lebo umožňuje chybný výklad, že sa má vysloviť geminovaná spoluhláska napr. v zmysle uvádzanej definície J. Marouzeaua, E. Dietha a i.

Pretože ani záznam [tt, cc, šš] nie je vhodný na interpretáciu typu tzv. voľného spojenia spoluhlások, ktoré kvôli zjednodušeniu treba za-

hrňať medzi zdvojené spoluhlásky, budeme všetky zdvojené spoluhlásky naďalej zapisovať znakom s ležatým „v“: [>t, >c, >š] atď. Iba zdvojené (kopulované) spoluhlásky na hraniciach slov, ktoré sa vyslovujú bez prestávky (viazane), budeme zapisovať dvoma písmenami s oblúčikom na označenie viazanej výslovnosti: [pred_domom_má, xodiť_ďalej] a pod. V slovných spojeniach, kde sa stretne na tomto mieste ťasnová záverová spoluhláska s polozáverovou alebo ťasnovou úžinovou, budeme zaznačovať iba znelostnú asimiláciu — pri transkripcii nepoužijeme znak pre zdvojené spoluhlásky: [pot_cestou, umiť_čelo, pot_sem, vrát_sa] a pod.

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

ABERCROMBIE, D.: Elements of General Phonetics. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1967, 203 s.

AVANESOV, R. I.: Russkoje literaturnoje proiznošeniye. Moskva, Prosveščenije 1972, 414 s.

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava—Martin 1944, 316 s.

DIETH, E.: Vademekum der Phonetik. Bern, A. Francke AG. Verlag 1950, 452 s.

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, Ā.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, 105 s. + 62 tab.

von ESSEN, O.: Grundbegriffe der Phonetik. Berlin-Charlottenburg, Carl Marhold Verlagsbuchhandlung 1962, 66 s.

FRINTA, A.: Novočeská výslovnosť. Praha, Česká akademie pre vedy, slovesnosť a umenie 1909, 169 s.

HÁLA, B.: Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. Praha, ČSAV 1962, 459 s.

MALMBERG, B.: Manual of Phonetics. Amsterdam, North-Holland Publishing Company 1968, 568 s.

MARUZO, Ž.: Slovar lingvističeskich terminov. Moskva, Izdatel'stvo inostrannoj literatury 1960, 435 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, SPN 1973, 598 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968, 583 s.

PEI, M.: Glossary of Linguistic Terminology. Garden City, New York, Doubleday and Company, Inc. 1966, 299 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, SAV 1971, 422 s.

ROMPORTL, M.: Základy fonetiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1973, 162 s.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes (Vysokoškolské učebné texty). 2. vyd. Bratislava, SPN 1972, 94 s.

Ludová etymológia a toponomastika

(O niekoľkých ľudových etymológiách z horného Ponitria)

VLADO UHLÁR

Časť slovnej zásoby jazyka, tzv. jadro slovnej zásoby alebo základný slovný fond,¹ sa mení veľmi pomaly. Aj význam týchto slov zostáva stály.

Pravdaže, kým slová *ruka*, *voda*, *dom*, *kameň*, *dieta* majú rovnaký význam v súčasnosti ako aj pred tisícročím, význam mnohých slov sa menil. Napr. slovo *dedina* pôvodne označovalo dedičstvo, teraz väčšiu nemestskú osadu, kým slovo *ves* už upadlo do zabudnutia a udržiava sa iba v miestnych názvoch (*Spišská Nová Ves*, *Horná Ves*, v nárečí *Hornejsa*, v zdrobenom tvare *Vieska*). Slovo *zabaviť (sa)* znamenalo pôvodne „prekážať“, doteraz má význam „zdržať sa, stratiť čas“, ale ako základný si uvedomujeme iba význam „dobre a radostne tráviť čas, najmä pri hudbe, speve a tanci“. V priebehu storočí však nejedno slovo aj vypadlo zo slovnej zásoby a zväčša celkom upadlo do zabudnutia (*špan*, *úkol*, *lukno*, *skot*, *vodlovať*, *chyniť*, *suliak* a iné — podrobnejšie pozri v článku J. Skladanej na s. 131 n.). Tým pochopiteľnejšie je, že sa zastrel pôvodne všeobecne známy význam veľmi mnohých toponým, teda miestnych názvov, vrchov, vód, chotárných názvov a pod.

Miestne názvy osád, ako sú *Pažiť*, *Vrbie*, *Potok*, *Hôrka*, *Klin*, *Osada*, *Hrádok*, sú zväčša celkom zrozumiteľné i súčasníkom; takéto názvy vravia dosť verne, prečo osada dostala takéto meno, prečo sa tak volá. Pomerne dobre pochopiteľné sú aj miestne názvy *Hájniky*, *Rybáre*, *Psiare*, *Lovce*, *Dechtáre*, *Žemliare*, *Štitáre*; vravia zrozumiteľnou rečou, aké zamestnanie bolo príznačné pre obyvateľov týchto osád v čase ich začiatkov za súčasného feudalizmu.

Veľká časť miestnych názvov nie je významovo taká priehľadná; spomenieme napr. názvy *Voľa*, *Závada*, *Okoličné*, *Gbely*. Ešte väčší počet tvoria názvy významovo veľmi nepriehľadné; ich pôvod, a teda aj význam okrem etymológov starostlivo skúmajú aj špeciálni bádatelia v okruhu vlastných mien, t. j. onomastici, zaoberajúci sa jednak výskumom osobných mien (antroponomastici) a jednak výskumom zemepisných, teda aj miestnych názvov (toponomastici).

Okrem špecialistov sa však o pôvod a význam miestnych názvov zaujímajú aj niektorí hütavejší ľudia zo širokých vrstiev. Práve nedosta-

¹ J. Mistrík vyčíslil ich počet na základe odborného jazykovedného i štatistického výskumu v knihe *Frekvencia slov v slovenčine* (1969) zdanlivo dosť vysoko (2600).

tok priehľadnosti miestneho alebo chotárneho názvu vzbudzuje ich nepokoj, usilujú sa ho vysvetliť, a tak pochopiť jeho význam. Ich výklad však býva, a to je pochopiteľné, celkom nesprávny, lebo spájajú veci a významy celkom náhodne a vonkajškovo. Takýto neodborný a nesprávny výklad sa označuje termínom *ľudová etymológia*. Proti tomuto termínu sa však vyskytujú vážne výhrady. Uvádza sa, že skutočným pôvodcom takýchto etymológií nebýva ľud, jednoduchí ľudia zo širokej pospolitosti, ale najčastejšie príslušníci vzdelaneckej vrstvy (učiteľ, kňaz, úradník), ktorí mali predsa len vyššie školské vzdelanie a väčšie vedomosti. Keďže takíto etymológovia čiže vykladatelia pôvodu slova a názvu sa neopierajú o poznanie sústavy jazyka a jeho vývinu a spájajú veci navzájom nesúvisiace, ba neraz podľa svojho vzdelania hľadajú v slovenských miestnych názvoch celkom vonkajškovo — podľa približného znenia — i korene slov latinských, gréckych, pravdaže, i nemeckých a maďarských, ich výklady sa nazývajú *naivnými etymológiami*, teda neodbornými výtvormi prostomyselných ľudí.²

Nie je ľahké spoľahlivo zistiť, ktorý neodborný výklad má pôvod v ľude a ktorého pôvodcami boli príslušníci vzdelaneckej vrstvy. Azda nie sme ďaleko od pravdy, ak povieme, že väčšina takýchto výkladov nie je výsledkom rozmyšľania, ba ani majetkom širokých ľudových vrstiev, ale skôr iba jednotlivcov z nich. Takéto etymológie sú však najčastejšie výsledkom dohadov niektorých vzdelancov bez potrebného odborného vzdelania v toponomastike, ktorá je, pravdaže, pomerne mladou vedou. Hranice medzi ľudovými a naivnými etymológiami bývajú plynulé.

Na Slovensku sa ešte ako s dedičstvom Uhorska a feudalizmu neraz stretneme aj so *zemianskymi etymológiami*; tieto etymológie spájajú názov obce s priezviskom zemianskej rodiny. Iba vzdelanejším ľuďom, ktorí poznajú minulosť a náš jazyk, je však jasné, že priezviská *Bielický, Uhrecký, Obišovský, Jablonský* sú odvodené od názvov už dávno jestvujúcich obcí (*Bielice, Uherce, Obišovce, Jablň, Jablonka*), a nie opačne.³ Napokon priezviská v pomere k názvom obcí sú pomerne mladé (vznikali zväčša až od 15.—16. storočia).

² Názov *Žilina* sa napr. spájal s germánskym kmeňom Silingov, hoci pochádza z osobného *Žila*; Žilina je Žilova ves, osada. V názve *Lupča* hľadali rumunské slovo *lupsa*, hoci je v ňom iba *lup*, lat. *lupus* „vlk“. Už r. 1934 V. Šmilauer vo Vodopise starého Slovenska vyložil názov *Lupča* z osobného mena *Lubk(o)*. *Lupča* je dedina *Lubkova* (*Lubkova ves* > *Lubča* > *Lupča*). O Rumunoch u nás nemožno hovoriť a v období valaskej kolonizácie už boli Slovenská *Lupča* i Partizánska *Lupča* v Liptove dávno mestečkami (od r. 1263).

³ ŠMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky. 2. vyd., Praha 1966, s. 83 a 86.

Po týchto všeobecných úvodných konštatovaniach uvedieme niekoľko ľudových, naivných aj zemianskych etymológií z horného Ponitria (z okolia Partizánskeho) a budeme ich konfrontovať s výkladom, ktorý vychodí z odborného poznania problematiky, aké poskytuje toponomastika na základe súčasného vedeckého bádania.

Návojovce (úradne nepochopením *Navojovce*) sú malá obec, ktorá sa spomína už r. 1260 v súvislosti so Šimonovanmi a rodom Šimoni. Haplológiou čiže skrátením názvu (po vynechaní slabiky s opakujúcou sa samohláskou -o-) vznikla terajšia nárečová výslovnosť *Návovce*. Pravdepodobne ide o ľudovú etymológiu, keď sa podľa terajšej nárečovej podoby tohto miestneho názvu vysvetľuje pôvod obce a názvu tak, že pôvodne v priestore, kde teraz leží dedina, bol iba *salaš na ovce*. Z predložkového výrazu *na ovce* (*na vovce*) je vraj aj názov tejto obce *Návovce*.

V tomto prípade zatemnila pôvodný význam nielen ľudová úprava názvu obce (skrátenie), ale najmä to, že osobné meno *Návoj* sa na Slovensku nepoužíva už od 13. storočia. Návojovce boli pôvodne dedinou Návoja a cez podobu *Návojov* (napr. dvor, majetok) vznikla podoba *Návojovce* (pôv. Návojovci, dedina, kde bývala Návojova rodina a čeľaď). Osobné meno *Návoj* mohlo mať aj trochu odlišný význam ako všeobecné podstatné meno *návoj* (= sprava na krosnách); podobne od *piť* je *nápoj*, od *zabiť* je *Záboj*, od *pribiť* *Príboj*. Na okolí Návojoviec obdobne vznikli miestne názvy *Nedašovce* (podľa osob. mena *Nedaš*; jestvuje priezvisko *Nedas*) a *Nedanovce* (z osob. mena *Nedan*).

Bielice sa už r. 1271 spomínajú ako dve obce (teraz Malé a Veľké Bielice). Už v maďarskej monografii o Nitrianskej stolici z minulého storočia sa spájal názov obce s bielením plátna. Nepochybne ide o naivnú etymológiu, ktorá sa ujala v lude. Bielice už v dávnejšej minulosti boli známe teplicami (teraz sú v Malých Bieliciach skromné kúpele), ale aj teplým močiarom na Bahnách (Veľké Bielice), kde chodilo máčať konope široké okolie zdola od Ostratíc a Chynorian a hore až po Skačany a Veľké Uherce. Lenže pestovanie ľanu, z ktorého plátno sa bieli na lúkach pri potokoch s čistou vodou, bolo v tejto oblasti zriedkavé. Na Bahnách sa konope iba máčali a potom ich vozili umývať 1 km do riečky Nitrice, bežne nazývanej Belanka. Na bielenie ľanového plátna tu nebolo predpokladov, tobôž nie v 11.—13. storočí, keď obec už jestvovala.

Toponomastika spája názov obce *Bielice* s osobným menom *Biel*, ktoré sa za včasného feudalizmu vyskytovalo častejšie. Keď od 14.—15. storočia početné slovanské osobné mená vytlačali kresťanské mená hebrejského, gréckeho a latinského pôvodu, stratilo sa i povedomie súvislosti názvov obcí s takýmito slovanskými osobnými menami zakladateľov, staršinov alebo iných význačnejších činiteľov vtedajšej spoloč-

nosti. Tak upadlo do zabudnutia aj meno Biela, ktorý stál pri zrode Bielic (ako *Pravota* pri vzniku Pravotic, *Vesten* Vestenic, *Radko* Račic a pod.).

Nadlice (Najdlíce), nárečovo *Najlice* i *Nallice*, patria medzi najstaršie dediny na okolí Topoľčian. Ťažko rozlíšiť ľudovú etymológiu od naivnej etymológie, ktorá iba humorne spomína, že sa jej obyvatelia radi dobre *najelli* (spisovne *najedli*). V nárečí sa spoluhlásková skupina *-dl-* vyslovuje ako zdvojené *-ll-* (*padla* > *palla*, *sadlo* > *sallo*, obdobne *studňa* > *stuňňa*), završuje sa i zjednodušuje na *-l-* (*Bralie*, porov. *Bradlo*, ale je aj *bralo*). Zjednodušenie názvu aj pri vsunutí spoluhlásky *-j-* je vo výklade skutočne prostomyseľné.

Vedecký výklad tohto miestneho názvu je zložitejší. Opiera sa o prvý záznam obce v zoborskej listine z r. 1113 v podobe *Nadlan* (okrem tejto obce sa v susedstve opátskeho majetku — dnes *Opatovce*, *Livinské Opatovce* — uvádzajú i *Selčianky*, *Norovce*, *Šišov*, *Borčany* a potok *Livina*). Podoba *Nadlan* ako tvar 2. pádu predpokladá základný tvar *Nadľany* (ak nejde iba o analógiu pisára podľa častých miestnych názvov na okolí s príponou *-any*, napr. *Chynorany*, *Bošany*, *Bedzany*, *Borčany*, *Rybany*). Podoba *Nadlan* sa udržiavala v jazyku úradných listín (latinských i maďarských).

Terajšia podoba *Nadlice* dovoľuje v základe názvu vidieť osobné meno *Nadla*, ktoré bolo familiárnou alebo hypokoristickou (maznavou) formou osobných mien *Nadmir*, *Nadslav* (dokladajú sa napr. v poľštine podľa miestnych názvov *Nadmir*, *Nactaw*).⁴ Takéto hypokoristické osobné mená sa krátením (okrem iných sufixov, napr. *Radoslav* — *Radko*, *Sudislav* — *Sudko*; *Pribyslav* — *Pribik*, *Fribina*, *Sobeslav* — *Sobek*, *Sobko* — *Sopko*, porov. *Sobinov* > *Sabinov*) tvorili aj zriedkavým sufixom *-la*. Známe je napr. meno *Radla* (skrátением z *Radoslav*, *Radovan*, *Radomír*; v Prahe je štvrť *Radlice*), z osobného mena *Drahorád*, *Drahomír*, *Drahomyseľ* bolo *Drahla* (porov. názov vrchu *Drahlov* v Miezgovciach pri Bánovciach nad Bebravou a osadu *Drahlov* pri obci Charváty na Morave), z osobného mena *Budimir*, *Budislav*, *Budivoj* bolo *Buchla* i *Buchel*⁵ (porov. známy hrad na Morave *Buchlov* a názov dediny pod ním *Buchlovice*), z osobného mena *Preslav* bolo *Presla* (r. 1298 sa v Lipt. Sielnici spomínajú Šiprúňovi synovia *Mravík*, *Dvorsa* a *Presla*) a pod. Osobné meno *Nadla* je starobyľný typ osobného mena a aj obec *Nadlice* sa nachodí v starobyľnej sídelnej oblasti. Podľa tohto

⁴ SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1964, s. 86 (osob. meno *Nadslav*), s. 102 (*Nadmir*, *Nadslav*).

⁵ HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, A—L, Praha 1970, s. 131 (*Buchlov*, *Buchlovice*), 193 (*Drahlov*). Som veľmi vďačný dr. R. Šrámkovi za ochotu a pomoc pri spresnení výkladov.

výkladu *Nadlice* (prípadne i *Nadľany*) boli osadou rodiny a čelade staršinu, zakladateľa alebo organizátora obce so starobyľým slovenským osobným menom *Nadla*.

Takýto vedecký výklad je náročný a napriek tomu, že sa opiera o dobre známy systém tvorenia miestnych názvov a doložené slovo-tvorné postupy uplatňované pri tvorení takýchto toponým, predsa len ráta napr. aj s niektorými ináč nedoloženými slovenskými osobnými menami, ktoré sa rekonštruujú podľa dokladov zachovaných v miestnych názvoch. Ani takýto vedecký postup nemusí byť ešte zárukou, že výklad je nepochybný. Pravdaže, jeho prednosťou je, že nechápe miestny názov izolovane, ale ho začleňuje do miestnych a historických súvislostí a do systému tvorenia miestnych aj iných názvov s použitím poznatkov o tvorení slov, ako ich podáva aj súčasná marxistická jazykoveda.

(Pokračovanie)

Slovenské entomologické názvoslovie II

IVAN ORSZÁGH, ADELA BELÁKOVÁ, JÁN JASIČ, LADISLAV JEDLIČKA,
LADISLAV KORBEL

Uverejňujeme druhú časť slovenského entomologického názvoslovia, v ktorej sú spracované termíny týkajúce sa hrude hmyzu a mikroskopickej štruktúry pokryvu tela hmyzu. Podklady pre komisiu pripravil I. Országh.

1. Hruď hmyzu

Hruď nesie pohybové orgány — nohy a krídla; patrí medzi najzložitejšie stavané časti hmyzieho tela. Je to najmä pleuritová oblasť (obr. 1) zložená z viacerých drobných skleritov a ohybová plôška krídla, miesto artikulácie krídla s hrudným článkom (obr. 2).

Pri hľadaní a ustaľovaní vhodných slovenských ekvivalentov k existujúcej latinskej terminológii hrude hmyzu sme postupovali niekoľkými smermi.

a) Podľa možnosti sme sa usilovali využiť už niekoľko viac-menej zaužívaných slovenských názvov. Pri ich výbere nám poslúžili ako užitočné zdroje práce Ferianc 1941, Klačko 1954, Lang a kol. 1965, Bartoš 1969. K takýmto dávnejšie používaným názvom patria napr. názvy

panvička {coxa}, *štít* {scutum}, *štitok* {scutellum}, *krovka* {elytrum}, *polokrovka* {hemelytrum}, *kyvadielko* {halter}. Sem patrí aj skupinka všeobecne známych a používaných termínov, ako je napr. *noha* {pes}, *kridlo* {ala}, *hrud'* {thorax}. Len málo termínov tejto skupiny je čisto slovenského pôvodu, napr. *panvička* {coxa}. Viaceré z nich majú oporu v českom entomologickom názvosloví, ktoré má mnohoročnú tradíciu (napr. *kyvadielko* — *kyvadélko*, *krovka* — *krovka*, *štít* — *štít*).

b) Pre viaceré časti hrude sme utvorili slovenské názvy tak, aby vyhovovali z odbornej i jazykovej stránky, napr. *krídlôhrud'* {pterothorax}, *podpanvička* {subcoxa}, *predštít* {praescutum}.

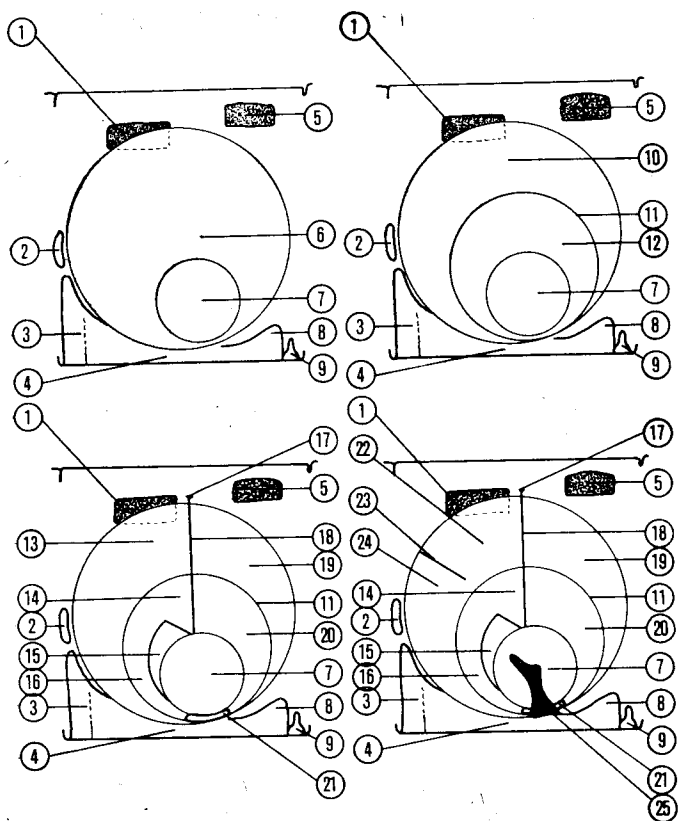
c) Ďalšia skupina slovenských termínov má svoje korene v anatomickom názvosloví človeka. Ako zdroj nám poslúžila práca Antal (ed.) 1962. V súlade s anatomickým názvoslovím človeka sme aj v entomologickom názvosloví ustálili napr. názvy *žilka* {vena}, *stehno* {femur}, *chocholček* {trochanter}.

Termínom *chocholček* sme úmyselne nahradili termín *predpanvička* (Ferianc 1941, Klačko 1954, Lang a kol. 1965, Bartoš 1969). Viedli nás k tomu tieto dôvody: Absolventom gymnázií a niektorých stredných odborných škôl sú z anatómie človeka dobre známe termíny *veľký chochol* {trochanter major} a *malý chochol* {trochanter minor} — výrastky na stehnovej kosti {femur}. Hoci ani v jednom prípade nejde o útvary homologické s chocholčekom {trochanter} na nohe hmyzu (je tu len podobnosť v lokalizácii a veľkostný vzťah k stehnu, stehnovej kosti), domnievame sa, že zavedenie termínu *chocholček* zachová istú kontinuitu vo vedomostiach stredoškoláka a vhodne na ne nadviaže. V neposlednom rade nás viedlo k tejto zmene aj to, že slovo *predpanvička* nie je tu úplne presné. Jeho podoba naznačuje, že leží pred panvičkou. Je známe, že v našej i zahraničnej entomologickej literatúre sa zloženie nohy hmyzu posudzuje v smere od tela k distálnemu koncu, t. j. k pretarzu. Z toho vyplýva, že trochanter leží za panvičkou {coxa}, a nie pred ňou, ako to vyjadruje slovo *predpanvička*. Pred panvičkou je pleuritová oblasť, do ktorej je panvička pohyblivo zapojená.

d) Poslednú a zároveň najväčšiu skupinu predstavujú termíny adaptované z gréckych a latinských termínov, napr. *apophysis* — *apofýza*, *sternocosta* — *sternokosta*, *alinetum* — *alinótum*, *acrotergum* — *akrotergit*, *anapleuron* — *anapleurón*. Medzi ne patria aj základné termíny *tergum* — *tergit*, *sternum* — *sternit*, *pleurum* — *pleurit*, *skleros* {gr.} — *sklerit* a *exosceletum* — *vonkajšia kostra*. Najmä prvé tri majú dôležité miesto v terminológii hrude, pretože pomocou predpôn je z nich odvodených viacero ďalších názvov, napr. *propleurum* — *propleurit*, *basissternum* — *bazisternit*, *acrotergum* — *akrotergit*.

Na osvetlenie významu a vzťahov medzi uvedenými základnými ter-

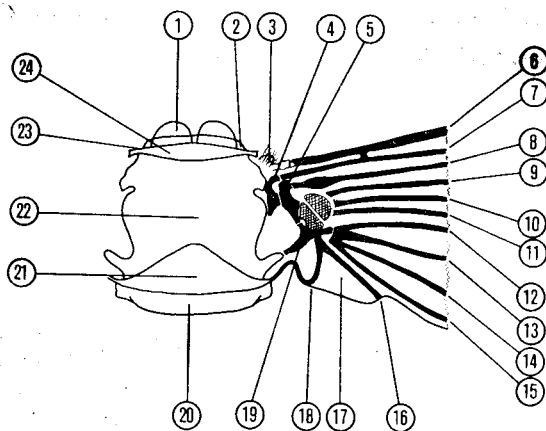
mínmi pripomínáme toto: Vonkajšia kostra hmyzu (exosceletum) je zložená z ohraničených, pohyblivo alebo nepohyblivo spojených, viac alebo menej sklerotizovaných doštičkovitých alebo rúrkovitých útvarov — skleritov. Každý článok hmyzieho tela tvoria teoreticky štyri skle-

Obr. 1. Schematické zobrazenie členenia pleuritovej oblasti článku krídlohrude.

1 bazalárny sklerit, 2 interpleurit, 3 presternit, 4 bazisternit, 5 subalárny sklerit, 6 podpanvička, 7 panvička, 8 furkasternit, 9 spina, 10 anapleurón, 11 parakoxálny šev, 12 katapleurón, 13 episternit, 14 antekoxále, 15 trochantin, 16 katepisternit, 17 fulkum, 18 pleuritový šev, 19 anepimerón, 20 katepimerón, 21 ventropleurit, 22 anepisternit, 23 anapleuritový šev, 24 preepisternit, 25 furka. Presternit, bazisternit, furkasternit a spina sú súčasťou sternitovej oblasti (upravené podľa Matsuda 1970).

rity — dorzálny tergít, ventrálny sternít a dva bočné pleurity. Tergity a sternity hrudných článkov sa ďalej delia na dobre ohraničené menšie sklerity. Preto ak hovoríme o tergite, resp. sternite hrudného článku, pokladáme za vhodné hovoriť o tergítovej, resp. sternítovej oblasti hrudného článku. Tieto termíny iste presnejšie vystihujú skutočnosť, že ide o súbor skleritov, než ju vystihujú termíny *tergít*, *sternít*; tie totiž naznačujú, že ide o celistvé útvary. Prirodzene, nemôžeme vylúčiť ani termíny *tergít*, *sternít*; sú to základné termíny v plnom zmysle slova, platiace napr. pre sklerity bruška, ktoré sú celistvé. Rozčlenenie hrudných tergítov a sternítov je sekundárne. Z toho vyplýva dvojaké chápanie významu týchto názvov. Jedna skupina autorov chápe význam termínov *tergít*, *sternít hrudného článku* užšie. Podľa nich je to sklerit ležiaci na dorzálnnej, ventrálnnej strane článku bez ohľadu na to, či je, alebo nie je sekundárne bližšie delený. Druhá skupina ho chápe širšie ako každý ohraničený sklerit ležiaci na dorzálnnej, ventrálnnej strane. Napr. dorzálna strana článku krídlohrude sa delí na *akrotergít*, *predštít*, *štít*, *štítok*, *postnótum*. Podľa prvého názoru je tento súbor skleritov jeden tergít, podľa druhého názoru každý z týchto skleritov má právo byť označený ako tergít. Toto dvojaké chápanie významu spomenutých termínov v podstate nie je problémom, pretože každý

Obr. 2. Tergitová oblasť článku krídlohrude s ohybovou ploškou krídla (bázou krídla).

1 fragma, 2 akrotergít, 3 krytka, 4 prvá axilária, 5 druhá axilária, 6 kostálna žilka, 7 subkostálna ž., 8 radiálna ž., 9 mediálna ž., 10, 11 kubitálne žilky, 12, 13, 14, 15 análne žilky, 16, 18 jugálne žilky, 17 jugálne pole, 19 tretia axilária, 20 postnótum, 21 štítok, 22 štít, 23 antekosta, 24 predštít (kombinované podľa Snodgrass 1935, Matsuda 1970)

sklerit, ktorý vznikol sekundárnym rozdelením tergitu, sternitu, má má svoj vlastný názov. Použitím názvov *tergitová, sternitová oblasť* (regio tergalis, regio sternalis) sa môžeme dvojakosti chápania vyhnúť.

Na utvorení pleuritovej oblasti, pleuritu hrudného článku sa zúčastňujú sternitové prvky (interpleurit) a prvky podpanvičkového pôvodu; súbor týchto prvkov nazývame *pleurón*. Vôbec podstatná časť viac alebo menej dobre ohraničených skleritov pleuritovej oblasti vznikla postupným rozčleňovaním pôvodne kompaktnej podpanvičky. Možný proces diferenciácie podpanvičky a s ňou súvisiace termíny schematicky zachytáva obr. 1. Termín *pleuritová oblasť* sa už dávnejšie používa v nemeckej (die Pleuralregion, Weber 1933) a anglickej (region of the pleuron, Snodgrass 1935) entomologickej literatúre.

Pokusy zaviesť do slovenského entomologického názvoslovia termíny *chrbtová doštička, brušná d. a bočná d.* (Lang a kol. 1965, Bartoš 1969) a nahradiť nimi jednoslovné termíny *tergit, sternit, pleurit* zaužívané nielen u nás, ale aj vo francúzskej, ruskej, nemeckej a anglo-amerikkej literatúre, nepokladáme za vhodné.

Spomínané termíny patria v entomologickom názvosloví medzi najstaršie. Stretáme sa s nimi už koncom 18. a začiatkom 19. storočia (Schmiedelein 1789, Audouin 1824). K nám prenikli podobne ako iné termíny z českej entomologickej literatúry.

hrud'

exosceletum	vonkajšia kostra
skleros (gr.)	sklerit
thorax	hrud'
pterothorax	kriđlohrud'
prothorax	predohrud'
mesothorax	stredohrud'
metathorax	zadohrud'
tergum, notum, regio tergalis	tergit, nótum, tergitová oblasť
pronotum	pronótum
mesonotum	mezonótum
metanotum	metanótum
sternum, regio sternalis	sternit, sternitová oblasť
prosternum	prosternit
mesosternum	mezosternit
metasternum	metasternit
pleurum, regio pleuralis, pleura	pleurit, pleuritová oblasť
propleurum	propleurit
mesopleurum	mezopleurit
metapleurum	metapleurit

tergit, nôtum, tergitová oblasť

antenotum	antenótum
acrotergum	akrotergit
antecosta	antekosta
sutura antecostalis	antekostálny šev
praescutum	predštit
scutum	štít
scutellum	štítok
postscutellum	zaštítok
postnotum	postnótum
phragma	fragma
alinotum	alinótum
epipleura prothoracalis	predohrudná epipleura
paranotum	paranótum

sternit, sternitová oblasť

eusternum	eusternit
basisternum	bazisternit
furcasternum	furkasternit
intersternum	intersternit
praesternum	presternit
poststernum	poststernit
spinasternum	spinasternit
spina	spina
apophysis	apofýza
sternocosta	sternokosta
sutura sternocostalis	sternokostálny šev
furca	furka
crista sterni	sternitový hrebeň

pleurit, pleuritová oblasť

subcoxa	podpanvička
pleuron	pleurón
anapleuron	anapleurón
katapleuron	katapleurón
sutura paracoxalis	parakoxálny šev
episternum	episternit
anepimeron, postcoxale	anepimerón
anepisternum	anepisternit
preepisternum, praecoxale	preepisternit
sutura pleuralis	pleuritový šev
fulcrum	fulkrum
antecoxale	antekoxála

katepisternum
 katepimeron
 trochantinus
 interpleurum
 ventropleurum, laterosternum
 anapleurum
 epimerum
 episternum
 subalare
 basalare

katepisternit
 katepimerón
 trochantín
 interpleurit
 ventropleurit
 anapleurit
 epimerit
 episternit
 subalárny sklerit
 bazalárny sklerit

noha

pes
 podium
 condylus
 monocondylus
 dicondylus
 trochanterofemur
 tibiotarsus
 coxa
 trochanter
 femur
 medius
 tibia
 tarsus
 tarsalium
 metatarsus, basitarsus
 praetarsus
 arolium
 empodium
 onychium
 unguiculus
 pulvillus
 lamina unguitractoralis
 pes gressorius
 pes saltatorius
 pes fossorius
 pes natatorius
 pes raptorius
 pes corbiculus
 corbicula

noha
 podit
 kondyl
 monokondyl
 dikondyl
 trochanterofemur
 tibiotarzus
 panvíčka
 chocholček
 stehno
 kolienko
 holeň
 tarzus, chodidlo
 tarzusový článok, chodidlový článok
 metatarzus
 pretarzus
 arólium
 empódium
 onychium
 pazúrik
 vankúšik
 pazúrikový sklerit
 behavá noha
 skákavá noha
 hrabavá noha
 plávacia noha
 chytacia noha
 zberacia noha
 košíček

kridlo

ala
 remigium

krídlo
 remígiové pole

vannus
 jugum, neala
 plica vannalis
 plica jugalis
 vena
 vena costalis
 v. subcostalis
 v. radialis
 v. medialis
 v. cubitalis
 v. analis
 v. jugalis
 pterostigma
 pteralium
 axillarium
 tegula
 corda axillaris
 calypter, alula
 elytrum, elytra
 hemielytrum, hemielytra
 tegminum, tegmina
 corium
 clavus
 cuneus
 membrana
 halter
 retinaculum
 jugum
 frenulum
 area axillaris
 pterygopolymorphismus
 apteria
 brachypteria
 micropteria
 macropteria

vanálne pole
 jugálne pole
 vanálny záhyb
 jugálny záhyb
 žilka
 kostálna žilka
 subkostálna ž.
 radiálna ž.
 mediálna ž.
 kubitálna ž.
 análna ž.
 jugálna ž.
 pterostigma
 pterália
 axilária
 krytka
 axilárne putko
 kalypter
 krovka
 polokrovka
 tegmina
 kórium
 klávus
 kuneus
 membrána, blana
 kyvadielko
 záchytka
 jarmo
 uzdička
 ohybová ploška krídla
 pterygopolymorfizmus
 aptéria, bezkrídlosť
 brachyptéria
 mikroptéria
 makroptéria

2. Mikroskopická štruktúra pokryvu tela

Termíny tohto vecného okruhu sme ustaľovali podobne ako termíny hrude. Je to skupina už dávnejšie používaných názvov, napr. *pokožka* (epidermis), *štetina* (saeta), *ihlička* (spicula), *chitín* (chitinum) a niekoľko nových názvov, napr. *lôžko* (alveolus), *hustá vrstva* (stratum densum), pórový kanálik (canaliculus porosus). Viaceré slovenské názvy sme utvorili adaptáciou latinských termínov, napr. *epicuticula* — *epikutikula*, *chaetotaxia* — *chetotaxia*, *sculptura* — *skulptúra*. Niektoré termíny z tejto oblasti vznikli v posledných dvoch-troch desaťročiach vďaka využitiu elektrónovej mikroskopie a do odbornej literatúry boli

zavedené nie v latinčine, ako to bývalo v klasickom období štúdia hmyzieho tela, ale v niektorom zo živých jazykov. V takýchto prípadoch komisia utvorila popri slovenskom názve i vhodný latinský ekvivalent.

epicuticula	epikutikula
stratum cementi	cementová vrstva
stratum ceratum	vosková vrstva
stratum cuticulinosum	kutikulínová vrstva
cuticulinum	kutikulín
stratum densum	hustá vrstva
exocuticula	exokutikula
endocuticula	endokutikula
epidermis, hypodermis	pokožka, epiderma
procuticula	prokutikula
canaliculus porosus	pórový kanálik
membrana basalis	bazálna membrána
chitinum	chitín
trichium	trichia
microtrichium	mikrotrichia
macrotrichium	makrotrichia
saeta	štetina
microsaeta	štetinka
macrosaeta	štetina
chaeta	chlíp
microchaeta	chlípok
macrochaeta	chlíp
squamula	šupinka
squamula thoracica	hrudná šupinka
squamula alaris	kridlová šupinka
chaetotaxia	chetotaxia
sculptura	skulptúra
microsculptura	mikroskulptúra
macrosculptura	makroskulptúra
spicula	ihlička
alveolus	lôžko

LITERATÚRA

ANTAL, J. (ed.): Anatomické názvoslovie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 575 s.

AUDIN, J. V.: Recherches anatomiques sur le thorax des animaux articulés et celui des insectes hexapodes en particulier. Annales des Sciences Naturelles (Paris), 1, 1824, s. 97—135, s. 416—432.

BARTOŠ, E.: Zoológia prvokov a bezchordátov (skriptum). Rektorát Univerzity Komenského, Bratislava 1969, 537 s. (Do slovenčiny preložili J. Gulička, D. Matis, L. Jedlička, I. Országh, M. Kiefer a D. Cyprich.)

FERIANC, O.: Zoologia pre VII. a VIII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akadémie. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1941. 220 s.

KLÁČKO, R.: Sústavná zoológia. I. časť (skriptum). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1954. 259 s.

LANG, J. a kol.: Zoológia I. (skriptum). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 313 s. (Do slovenčiny preložil F. Vilček.)

MATSUDA, R.: Morphology and Evolution of the Insect Thorax. Mem. Entomol. Soc. Canada, No. 76, 1970. 429 s.

SCHMIEDLEIN, G. B.: Insektologische Terminologie oder Grundbegriffe der Insektenlehre. S. L. Crusius, Leipzig 1789, VI + 257 + 7 s.

SNODGRASS, R. E.: Principles of Insect Morphology. McGraw-Hill Book Company, New York and London 1935. 667 s.

WEBER, H.: Lehrbuch der Entomologie. Gustav Fischer Verlag, Jena 1933. 726 s.

Základné názvy z fyziky

Uverejňujeme súpis fyzikálnych názvov a ich definícií, ktoré vypracovala názvoslovná komisia pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov SAV. Úlohou komisie je vypracovať názvoslovný slovník, ktorý bude obsahovať fyzikálne názvoslovie v takom rozsahu, ako ho má ovládať absolvent strednej všeobecno-vzdelávacej školy. Komisia pracuje v tomto zložení: RNDr. Juraj Červeň, RNDr. Juraj Dillinger, CSc., univ. prof. RNDr. Ján Fischer, Ján Gallo, univ. prof. RNDr. Jozef Garaj (predseda komisie), RNDr. Albert Hlaváč, RNDr. Svetozár Kaľavský, CSc., doc. RNDr. Ivan Náter, doc. RNDr. Marián Okáľ, CSc., RNDr. Imrich Staríček, CSc., Július Šoltés, univ. prof. RNDr. Štefan Veis, Boris Vystavěl. Jazykovým poradcom komisie je PhDr. Ivan Masár.

Mechanika telies

kryštalická stavba látky = kryštalická štruktúra látky

priestorovo periodické usporiadanie častíc látky

kryštalická mriežka

geometrický útvar bodov, v ktorých sú uložené častice látky s kryštalickou stavbou

tuhé pružné teleso = tuhé elastické teleso

teleso z tuhej látky, ktoré po odstránení deformujúcich síl nadobudne svoj pôvodný tvar a objem, prípadne ostane deformované len v medziach určených dohodou

tuhé tvárne teleso = tuhé plastické teleso

teleso z tuhej látky, ktoré si po odstránení deformujúcich síl ponecháva tvar a objem v deformovanom stave, prípadne sa od neho odchýli v medziach určených dohodou

deformácia

zmena tvaru, objemu alebo obidvoch týchto vlastností telesa spôsobená účinkom vonkajších síl

pružná deformácia = elastická deformácia

časť deformácie tuhého telesa, ktorá zanikne po odstránení deformujúcich síl

nepružná deformácia = plastická deformácia

časť deformácie tuhého telesa, ktorá ostáva aj po odstránení deformujúcich síl

napätie (mechanické)

veľičina definovaná podielom sily a obsahu plochy, na ktorú sila pôsobí

normálové napätie

kolmý priemet napätia do smeru normály uvažovanej plochy

dotyčnicové napätie = tangenciálne napätie

kolmý priemet napätia do dotykovej roviny uvažovanej plochy

namáhanie ťahom

pôsobenie dvoch rovnako veľkých síl v tej istej priamke, orientovaných navzájom opačne von z telesa

namáhanie tlakom

pôsobenie dvoch rovnako veľkých síl v tej istej priamke orientovaných navzájom opačne do vnútra telesa

ťah

normálové napätie smerujúce von z telesa

ťahová sila

sila spôsobujúca namáhanie telesa ťahom

tlak

normálové napätie smerujúce do vnútra telesa

tlaková sila

sila spôsobujúca namáhanie telesa tlakom

pomerné pozdĺžne predĺženie

podiel predĺženia tyče a jej pôvodnej dĺžky pri namáhaní ťahom alebo tlakom

pomerné priečne skrátenie

podiel skrátenia priečného rozmeru tyče a jeho pôvodnej hodnoty pri namáhaní ťahom alebo tlakom

pomerné posunutie = skos

podiel posunutia rezu hranola rovnobežného s upevnenou podstavou a vzdialenosti rezu od tejto podstavy pri namáhaní šmykom

namáhanie šmykom

pôsobenie sily na teleso upevnené na podložke, keď vektorová priamka tejto sily leží v rovine rovnobežnej s touto podložkou

pomerné skrútenie

podiel uhla otočenia kolmého rezu kruhovej tyče rovnobežného s upevnenou podstavou a vzdialenosti rezu od tejto podstavy

pomerné stlačenie

podiel zmenšenia objemu telesa a jeho pôvodného objemu pri deformácii telesa všestranným tlakom

objemová stlačiteľnosť = súčiniteľ objemovej stlačiteľnosti

podiel pomerného stlačenia a prírastku všestranného tlaku, ktorý stláčanie spôsobil

modul pružnosti v ťahu

materiálová konštanta definovaná podielom normálového napätia a pomerného predĺženia tyče pri jej namáhaní ťahom

modul pružnosti v šmyku

materiálová konštanta definovaná podielom dotyčnicového napätia a pomerného posunutia pri namáhaní telesa šmykom

modul objemovej pružnosti

prevrátená hodnota objemovej stlačiteľnosti

medza úmernosti

najväčšie napätie, po ktoré platí Hookov zákon so zanedbateľnými odchýlkami určenými dohodou

medza pružnosti

najväčšie napätie, po ktoré je nepružná deformácia tuhého telesa zanedbateľná

medza prietlačnosti = medza sklzu

najmenšie napätie, nad ktorým sa deformácia telesa zväčšuje takmer bez zvyšovania napätia

medza pevnosti v ťahu

podiel sily, pri ktorej sa porušuje súdržnosť tyče namáhanej ťahom, a začiatočného prierezu tyče

Poissonovo číslo

podiel pomerného priečneho skrátenia a pomerného pozdĺžneho predĺženia pri namáhaní tyče ťahom

Mechanika tekutín**kvapalina**

látka s veľkou objemovou, ale takmer nijakou tvarovou stálosťou

plyn

látka bez objemovej a tvarovej stálosti

tekutina

spoločný názov pre kvapaliny a plyny

dokonalá kvapalina = ideálna kvapalina

kvapalina s úplnou objemovou a nijakou tvarovou stálosťou, bez vnútorného trenia

skutočná kvapalina = reálna kvapalina

kvapalina, ktorá nemá vlastnosti dokonalkej kvapaliny

dokonalý plyn = ideálny plyn

dokonale stlačiteľný plyn bez vnútorného trenia

skutočný plyn = reálny plyn

plyn, ktorý nemá vlastnosti dokonalého plynu

mechanika tekutín

časť mechaniky zaoberajúca sa tekutinami

hydromechanika

mechanika kvapalín

aeromechanika

mechanika plynov

statika tekutín

náuka o tekutinách v pokoji

hydrostatika

náuka o kvapalinách v pokoji

aerostatika

náuka o plynoch v pokoji

tlak v tekutine

podiel sily pôsobiacej v tekutine kolmo na uvažovanú plochu a obsahu tejto plochy

statický tlak tekutiny

tlak v tekutine na ploche, ktorá je so zreteľom na tekutinu v pokoji

hydrostatický tlak

časť statického tlaku tekutiny spôsobená účinkom silového (napr. tiažového) poľa na tekutinu

vonkajší tlak

časť statického tlaku tekutiny spôsobená vonkajšími silami

tlak plynu = absolútny tlak plynu

podiel sily, ktorou plyn pôsobí na plochu v ňom, a tejto plochy

pretlak

rozdiel absolútneho tlaku plynu v uzavretom objeme a vonkajšieho tlaku

podtlak

rozdiel vonkajšieho tlaku a absolútneho tlaku plynu v uzavretom objeme

ovzdušie

vzdušný obal Zeme

atmosféra

plynový obal nebeského telesa

troposféra

spodná základná vrstva ovzdušia siahajúca do výšky 8—18 km

stratosféra

vrstva ovzdušia nad troposférou siahajúca približne do výšky 50—80 km

ionosféra

silno ionizovaná vrstva ovzdušia vo výške 80—500 km

exosféra

najvyššia vrstva ovzdušia nad ionosférou vo výške 500—1000 km

atmosferický tlak

tlak vzdušného obalu Zeme

normálny tlak

dohodou určený tlak definovaný presne hodnotou $1,01325 \cdot 10^5$ Pa

nadľahčovanie telesa v tekutine

zmenšovanie silových účinkov tiaže telesa v tekutine vztlakom

plávanie telesa v kvapaline

rovnovážny stav telesa čiastočne ponoreného do kvapaliny, pri ktorom vztlaková sila pôsobiaca na teleso je rovnako veľká ako jeho tiaž

metacentrum
 presečník priamky vztlakovej sily a osi plávania po malom vychýlení plávajúceho telesa z rovnovážnej polohy; jeho poloha rozhoduje o stabilite plávania

normálna hustota tekutiny
 hustota tekutiny pri normálnom tlaku a teplote 0°C

vákuum
 plyn pri veľmi nízkom tlaku

Torricelliho vákuum
 vákuum nad povrchom ortuti v uzavretej trubici pri Torricelliho pokuse

dokonalé vákuum = ideálne vákuum
 vákuum s nulovým tlakom plynu

dynamika tekutín
 časť mechaniky skúmajúca fyzikálne zákonitosti v prúdiacich tekutinách

hydrodynamika
 časť mechaniky skúmajúca fyzikálne zákonitosti v prúdiacich kvapalinách

aeromechanika
 časť mechaniky skúmajúca fyzikálne zákonitosti v prúdiacich plynoch

ustálené prúdenie tekutiny
 prúdenie tekutiny, pri ktorom rýchlosť prúdenia nezávisí od času

laminárne prúdenie
 prúdenie viskózne tekutiny, pri ktorom sú prúdnice časovo stále

turbulentné prúdenie
 prúdenie viskózne tekutiny, pri ktorom sa prúdnice rýchlo a nepravidelne menia

prúdnicia = prúdová čiara
 čiara, ktorej dotyčnica má v každom bode smer rýchlosti prúdenia tekutiny

prúdová trubica
 trubica v prúdiacej tekutine, ktorej plášť tvoria prúdnice

prúdové vlákno
 tekutina prúdiaca prúdovou trubicou takého prierezu, v ktorom môžeme rýchlosť prúdenia pokladať za konštantnú

obtekanie telies
 súbor javov, najmä silových účinkov, ktoré sa vyskytujú pri relatívnom pohybe telies v tekutinách

medzná vrstva
 tenká vrstva viskózne tekutiny pútaná adhéziou na povrch obtekaného telesa

odtrhnutie prúdenia
 jav pozorovaný pri veľkých rýchlostiach prúdenia viskózne tekutiny okolo pevných telies, keď sa medzná vrstva odtrhne od povrchu telesa

objemový tok = objemový prietok
 podiel objemu kvapaliny, ktorá pretiekla zvolenou plochou, a príslušného času

hmotnostný tok = hmotnostný prietok

podiel hmotnosti kvapaliny, ktorá pretiekla zvolenou plochou, a príslušného času

dynamický vztlak

dodatkový vztlak spôsobený obtekaním telesa (plavidla, lietadla) viskóznou tekutinou

ROZLIČNOSTI

Uchráňte svoje dieťa pred nebezpečím

Lieky sa majú užívať podľa úpravy lekára — čítame na mnohých tlačivách a písaných pokynoch. A lieky sa nemajú dostať do rúk deťom, lebo vtedy sa liek môže stať jedom — a môže dieťaťu vážne ublížiť. Toto mal na mysli aj autor propagačného plagátu, ktorý vidieť v niektorých lekárňach. So zmyslom tohto textu celkom súhlasíme, iba záverečná veta sa nám nepozdáva. Znie takto: *Uchráňte dieťa pred nebezpečím života*.

V uvedenej vete ide o výzvu, a preto je na mieste rozkazovací spôsob slovesa *uchrániť*. Toto sloveso má dvojité väzbu — *uchrániť niekoho pred niečím*, v našej vete — *uchráňte dieťa pred nebezpečím*. Potiaľ je teda všetko v poriadku, hoci by bolo lepšie: *uchráňte dieťa pred nebezpečenstvom*. Ale ostatné slovo vystupuje akosi neočakávane alebo vlastne navyše. Ide o spojenie *nebezpečie života* alebo vari lepšie *nebezpečenstvo života*. Toto spojenie má taký zmysel, že život je v nebezpečenstve alebo že niečo je nebezpečné pre život. A preto spojenie *nebezpečenstvo života* nie je jednoznačné. Zreteľovú predložkovú väzbu *nebezpečenstvo pre život* nemožno nahradiť genitívnou väzbou *nebezpečenstvo života*, lebo tým by sa stratil zo spojenia zreteľový význam a vystúpil by do popredia obsahový vzťah, ktorý máme v obdobných spojeniach: *nebezpečenstvo úrazu*, *nebezpečenstvo smrti*, *nebezpečenstvo choroby*... V týchto spojeniach sa vyjadruje možnosť úrazu, choroby alebo smrti — povedzme v dôsledku nejakej činnosti alebo v istom okolí. Pravda, autorovi nášho východiskového textu nešlo o to, aby spojením *nebezpečenstvo života* vyjadril možnosť života, lebo nevhodným užitím lieku nehrozí možnosť života, ale skôr hrozí možnosť škody na zdraví a nebodaj aj možnosť straty života.

Teraz je už vari každému jasné, že sa vo východiskovej vete nepoužilo na správnom mieste to slovo, ktoré je jadrom výzvy, t. j. slovo *život* v spojení *nebezpečenstvo života*. Náprava sa môže dosiahnuť aspoň dvojakým spôsobom. Po prvé — alebo namiesto slova *nebezpečenstvo* použijeme rovnoznačné slovo *ohrozenie*, a tak dostaneme zrozumiteľnú vetu *Uchráňte dieťa pred ohrozením života*. Alebo po druhé — slovo *život* jednoducho vynecháme a za jadro výpovede budeme pokladať slovo *nebezpečenstvo*; aj tak dostaneme zrozumiteľnú a jednoznačnú vetu *Uchráňte svoje dieťa pred nebezpečenstvom*.

Pri rozборе našej východiskovej vety sme uplatňovali zásadu, že sa každá výzva má formulovať jednoznačne, lebo iba jednoznačná výzva má mobilizačný účinok.

J. Ružička

Funkcia inštrumentálu pôvodcu vo vete

Otázka J. H. z Igramu-Báhoňa: „Akým vetným členom je inštrumentál *poľovníkom* vo vete *Medveď bol zastrelený poľovníkom* a prečo? Vysvetľujem si ho ako predmet, ale aj ako prislovkové určenie. Pravda, predmetom je to, čo je zasiahnuté činnosťou podmetu; a tu je poľovník vlastne vykonávateľom, podmetom slovesného deja, nie je zasiahnutý dejom. — Podobne je to aj vo vete *Ziak bol pochválený riaditeľom*.“

K vetám typu *Medveď bol zastrelený poľovníkom* sa predovšetkým žiada pripomenúť, že konštrukcie s opisným pasívom (typ *Medveď bol zastrelený*) vo všeobecnosti, a najmä ak je v nich vyjadrený pôvodca (agens) deja vo forme inštrumentálu (7. pádu), majú v spisovnej slovenčine obmedzený výskyt. Konštrukcie s opisným pasívom sú síce organickou súčasťou gramatického systému spisovnej slovenčiny, ale v jazykových prejavoch ich možno ako štylisticky primerané upotrebiť iba v odbornom štýle. Súvisí to s tým, že odborné vyjadrovanie kladie veľké nároky na presnosť a jednoznačnosť použitých jazykových prostriedkov.

Ak napr. máme vetu *Privlastok rozvíja podstatné meno*, môžeme jej rozumieť dvojako: 1. tak, že rozvíjaným členom je podstatné meno, a 2. tak, že rozvíjaným členom je privlastok. Ak namiesto tejto aktívnej konštrukcie, ktorá je dvojznačná, použijeme pasívnu konštrukciu *Podstatné meno je rozvíjané privlastkom*, dvojznačnosť sa stráca a vete rozumíme iba tak, že rozvíjaným členom je podstatné meno. Táto významová jednoznačnosť, ako vidieť, sa dosahuje práve použitím pasívnej vetnej konštrukcie. V takýchto a podobných prípadoch sú kon-

štruktúrie s opisným pasívom na mieste a spisovný jazyk sa bez nich nemôže zaobiť.

Pravdaže, ani v odbornom vyjadrovaní sa netreba vyhýbať aktívnym konštrukciám, a to najmä vtedy, keď je aktívna konštrukcia významovo zreteľná, teda nie dvojznačná (typ *Poľovník zastrelil medveďa*), lebo najmä v tých prípadoch, keď je pôvodcom slovesného deja pomenovanie osoby (typ *Medveď bol zastrelený poľovníkom*), pôsobí pasívna konštrukcia s inštrumentálom pôvodcu ako silno príznaková. Tento inštrumentál pôvodcu sa v gramatickej literatúre hodnotí vetnočlensky ako príslovkové určenie pôvodcu (príp. agensa, činiteľa), lebo formou inštrumentálu sa v konštrukcii s opisným pasívom vyslovuje pôvodca slovesného deja, odsunutý z pozície podmetu (do tejto gramatickej východiskovej pozície sa v pasívnej vete dostal paciens, zásah deja, ktorý má v aktívnej konštrukcii funkciu predmetu; porov. to na príkl.: *Autostrádu postavil podnik Inžinierske stavby* — *Autostráda bola postavená podnikom Inžinierske stavby*). Inštrumentál pôvodcu je blízky inštrumentálu prostriedku (nástroja). Inštrumentál pôvodcu sa hodnotí ako príslovkové určenie pôvodcu napr. v týchto gramatických prácach: E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika* (5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 171), E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská* (4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 150—151), J. Orlovský, *Slovenská syntax* (2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 104). Z autorov gramatických prác o spisovnej češtine majú takéto stanovisko napr. V. Šmilauer (*Novočeská skladba*. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 332—333) a J. Bauer — M. Grepl (*Skladba spisovné češtiny*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 126).

J. Kačala

Pravopis spojení typu horná Orava, Dolná zem

Na označenie povrchových útvarov (vrchov, dolín, pohorí, riek a pod.), lokalít (osád, obcí) alebo geografických celkov (ostrovov, štátov, krajín, oblastí), ktoré sa navzájom odlišujú nejakým znakom, napríklad polohou, veľkosťou, časom vzniku, sa používajú rozlišovacie prívlastky. Často sa vyjadrujú dva krajné póly vlastnosti. Sú to totiž slová opačného, resp. protikladného významu (opozitá, antonymá), ako napr. *horný* — *dolný*, *južný* — *severný*, *východný* — *západný*, *malý* — *veľký*, *starý* — *nový*. Keď ide o tri útvary, lokality a pod., používa sa aj prívlastok *stredný*. Obce s rovnakým menom sa odlišujú prívlastkom označujúcim najmä prostredie (oblasť, polohu vzhľadom na nejaké

mesto a pod.), napr. *Trenčianske Teplice* — *Turčianske Teplice* — *Rajecké Teplice*.

Nás tu zaujímajú predovšetkým spojenia s prívlastkom *horný, dolný*, resp. *vyšný, nižný*. Ide o to, aké písmeno sa píše na začiatku takýchto spojení. Treba tu rozlišovať dva typy.

Ustálené zemepisné názvy (uvádzajú sa aj na mapách) sa píše ako vlastné mená s veľkým písmenom na začiatku spojenia. Druhé slovo vstúpilo do spojenia už ako vlastné meno, preto sa píše tiež s veľkým písmenom. Prívlastkami *horný — dolný* sa môže označovať zemepisná poloha vzhľadom na tok rieky (čo je bližšie k prameňu rieky, pomenúva sa prívlastkom *horný*), napr. *Horná Volta* (štát pri hornom toku rieky Volty), pričom to, čo je označené slovom *horný*, môže byť na juhu a slovom *dolný* sa zasa môže pomenovať to, čo je na severe, napr. *Horné Sliezsko, Horná Lužica, Dolná Lužica*. Slovom *horný* sa môže označovať aj to, čo je na západe, a slovom *dolný* zasa to, čo je na východe, napr. *Horné Rakúsko* (západné), *Dolné Rakúsko* (východné, nie severné, ako sa uvádza v SSJ). V niektorých prípadoch môže ísť o vplyv nemeckého modelu (*uber* = horný, t. j. vyššie položený, hornatý a *nieder* = dolný, to značí nižšie položený, rovinatý). Iba v niektorých názvoch s takýmto typom spojenia sa také označenie zhoduje s orientáciou na svetové strany. Napr. *Dolná Kalifornia* (južná — polostrov) oproti *Kalifornia* (severná, štát v USA), *Horná Guinea* (severná), *Dolná Guinea* (južná).

Historické názvy *Horná zem, Dolná zem* sú ustálené spojenia (zemepisné názvy) a označujú severnú, prevažne hornatú časť bývalého Uhorska, t. j. Slovensko, a južnú, prevažne nížinnú časť tejto starej monarchie. V druhej časti týchto dvojslovných názvov je všeobecné podstatné meno (na rozdiel od predchádzajúcich typov), a preto sa v slove *zem* píše malé písmeno. Používa sa aj jednoslovné pomenovanie *Horniaky, Dolniaky*. Obyvateľské mená utvorené od zemepisných názvov sa píše tiež s veľkým písmenom. Napr. *Turiec — Turčan, Pohronie — Pohrončan*. V slovenských kodifikačných príručkách sa píše slová *horniak* a *dolniak* s malým písmenom. Ide totiž o všeobecné názvy, o pomenovania obyvateľov hornatých, severných oblastí Slovenska a južných, nížinných krajov Slovenska, a nie obyvateľov Hornej zeme a Dolnej zeme. Zemepisné útvary sa pomocou podobnej antonymnej dvojice rozlišujú aj v iných jazykoch, napr. v ruštine *nižnij — verchnij*, v nemčine *nieder — ober*.

Druhým typom názvov s prívlastkami *horný* a *dolný* sú spojenia, ktoré sa nepokladajú za zemepisné názvy a tým ani za vlastné mená. Prívlastkom sa tu bližšie označuje poloha podobne ako prívlastkami *severný, južný* a pod. Adjektívom *horný* sa označujú oblasti a lokality pri hornom toku rieky, ktoré sú aj vyššie položené, resp. hornatejšie.

Prívlastok *horný*, *dolný* sa môže zhodovať s označením pomocou prívlastkov *severný*, *južný* a píše sa s malým písmenom, napr. *horná Orava*, *dolná Orava* (možno povedať aj *severná Orava*, *južná Orava*), ako i *stredná Orava*; môže však označovať aj opačnú polohu z hľadiska svetových strán. Napr. *horný Turiec* (južný Turiec), *dolný Turiec* (severný Turiec). Ekvivalentom adjektív *horný*, *dolný* môžu byť aj prívlastky *východný*, *západný*. Napr. *horný Liptov* (východný), *dolný Liptov* (západný), ale je aj *stredný Liptov*. Podobného druhu ako *horná Orava* je aj spojenie *horný Trenčín* (severná časť bývalej Trenčianskej župy) a *horná Nitra*, oblasť okolo horného toku rieky Nitry. Prívlastkami *horný*, *dolný* sa označujú aj oblasti, resp. lokality podľa toku iných riek, prípadne len sám tok rieky, napr. *horná Latorica*, *dolná Morava*, *dolný Váh*, *Horná Lehota*, *Dolná Lehota*. Miestne názvy tohto typu sú na Slovensku veľmi časté. V SSJ sa uvádza vyše 70 názvov obcí s prívlastkom *horný*, vyše 50 názvov s prívlastkom *dolný* a vyše 40 názvov s prívlastkami *nižný* a o niečo viac *vyšný*. Prívlastok *vyšný* je totiž v opozícii s prívlastkom *nižný*, zriedka aj s prívlastkom *dolný*. Napr. *Horné Orešany* — *Dolné Orešany*, *Vyšný Kubín* — *Dolný Kubín*, *Vyšné Ružbachy* — *Nižné Ružbachy*. V SSJ sa uvádza len spojenie *horná Orava* (pri hesle *horný*), kým spojenia *dolná Orava*, *horná Nitra* a pod. sa neuvádzajú. Preto v týchto spojeniach často nájdeme chybné veľké písmeno v slove *dolný* a *horný*.

V krátkosti si všimneme aj spojenia s inými adjektívami. Časté sú zemepisné názvy s prívlastkami označujúcimi svetové strany. Napr. *Východné Beskydy* — *Západné Beskydy*, *Južná Amerika* — *Severná Amerika*. Adjektíva v takých spojeniach, ktoré nie sú vlastnými menami, neoznačujú teda zemepisné pojmy, ale iba lokalizáciu s ohľadom na svetové strany, sa píše s malým písmenom. Napr. *východná Európa*, *západné Slovensko*, *južné Taliansko*, *severná Afrika*. Pri zemepisných názvoch sa využívajú aj iné antonymné adjektíva. Napr. *Malá Fatra* — *Veľká Fatra*, *Starý Smokovec* — *Nový Smokovec*, *Vysoké Tatry* — *Nízke Tatry*, *Predná India* — *Zadná India*, *Blízky východ* — *Ďaleký východ*, ale aj *Stredný východ*. Niektoré spojenia s takýmito prívlastkami sú v opozícii k názvom bez prívlastku, napr. *Malá Ázia* — *Ázia*, *Nové Škótsko* — *Škótsko*, *Západný Berlín* — *Berlín*, *Malý Dunaj* — *Dunaj*, *Stredná Ázia* — *Ázia*. Okrem toho sú aj spojenia, v ktorých má prívlastok hodnotiaci charakter, napr. *stará Bratislava* — *Bratislava*.

Záverom možno povedať, že v ustálených zemepisných názvoch typu *Horné Rakúsko*, *Dolné Rakúsko*, v historických názvoch *Horné Uhorsko*, *Dolné Uhorsko*, *Dolná zem*, *Horná zem* a pod. sa píše na začiatku spojenia veľké písmeno, v spojeniach typu *horná Orava*, *dolná Orava*, *dolný Turiec*, *horná Nitra*, *horný Trenčín* sa píše prívlastok *horný*, *dolný* s malým písmenom na začiatku.

K. Palkovič

Hodnotenie javiskovej reči

Podľa dohovoru medzi sekretariátom Zväzu slovenských divadelných umelcov a oddelením jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV má sa v priebehu niekoľkých rokov (od divadelnej sezóny 1974/75) urobiť výskum javiskovej reči v slovenských profesionálnych divadlách. Vedecký pracovník Jazykovedného ústavu SAV postupne navštívi všetky slovenské divadlá a v každom bude sledovať niekoľko (štyri-päť) predstavení hier, ktoré pracovníci Divadelného ústavu v Bratislave zároveň zachytia na magnetofónový záznam. Podľa svojich priamych pozorovaní a na základe kontrolného odpočúvania zvukových záznamov vypracuje zovšeobecňujúci rozbor tých výslovnostných a im zodpovedajúcich akustických prvkov reči v divadle príslušného súboru, ktorým treba venovať osobitnú pozornosť. Zhrňajúci rozbor prednesie na spoločnej schôdzke súboru vo forme referátu tak, aby mohol byť aj východiskom dopĺňajúcej besedy (diskusie). Sekretariát Zväzu slovenských divadelných umelcov vydá text referátu (doplnený krátkym hodnotením besedy) v cyklostylovanej podobe. — Toto spoločné podujatie má na zreteli zvýšenie estetického účinku z dramatických celkov a pomocou neho chce prehĺbiť vplyv javiskovej reči (ako integrovanej zložky dramatického útvaru) na kultúru hovorených prejavov.

V zmysle tohto dohovoru som s poverením vedenia Jazykovedného ústavu ako prvé navštívil Divadlo Slovenského národného povstania v Martine. V dňoch 6.—9. novembra 1974 som sledoval tieto jeho štyri hry, a to na domácom javisku i na zájazdoch: *Sneh pod limbou* (Ivan Bukovčan — v Martine), *Kolegovia* (Emil V. Braginskij — Eldar A. Rjazanov, preklad Anton Kret — v Púchove), *Hamlet* (W. Shakespeare, preklad Jozef Kot — v Martine) a *Čaj u pána senátora* (Ivan Stodola — v Žiline). Po každom predstavení bola v priateľskom pracovnom ovzduší beseda s vystupujúcimi hercami o pozorovaných jazykových, najmä výslovnostných javoch.

Po mesiaci (9. decembra popoludní) som predniesol zovšeobecňujúce zhrnutie svojich bezprostredných záznamov z predstavení a zo skúmania zvukových záznamov v prítomnosti celého súboru Divadla SNP. Po referáte bola diskusia, ktorá ukázala veľmi živý záujem martinských umelcov, majstrov hovoreného slova, o spoluprácu so slovenskými jazykovedcami.

Z výslovnostných javov, na ktoré sa poukazovalo v referáte a v diskusných besedách, vyberám:

1. Výslovnosť spoluhlásky *l* pred samohláskami *e, i, í* a dvojháskami *ia, ie, iu*, ako ju požaduje norma spisovnej slovenčiny, sa nedodržiava ešte dosť vyrovnane v celom súbore.

2. Pri výslovnosti dvojhásky *yo* badať (hádám pod vplyvom bežnej reči) odchýlku od normy, a to po perniciach, napr. „*moj, pojde*“ namiesto *myoj, pjojde* (písané *mój, pójdej*).

3. Ešte väčšiu pozornosť bude treba venovať výslovnosti zdvojených spolu-

hlások, napr. *podďajte sa, ňehľatfe, otpustfe, ďeňňe* (písané *podďajte sa, nehľadte, odpustte, denne*) a rozličnej asimilácii na hraniciach slov, napr. výslovnosti typu „Musíⁿ sa stretnúť, prosíⁿ ta“. Takáto výslovnosť nie je nepríznaková; možno ňou len charakterizovať menej pozornú, bežnú výslovnosť (porov. *len Sekera, pán Sekera*: tu je výslovnosť nezáverového *n* pred úžinovou spoluhláskou *s* v súhlase s výslovnostnou normou).

4. Dost často počuť v súbore krajový výslovnostný prvok „*kceš, kcu žit, skovať; jednoduchšie, dlkšie*“ — totiž vyslovovanie spoluhlásky *k* namiesto *ch*: *chceš, chcú žit, schovať; jednoduchšie, dlhšie*. — Krajovú výslovnosť (so spoluhláskou *k*) možno využiť len na charakterizovanie takej postavy, ktorá má vo výslovnosti nespisovné výslovnostné prvky. Táto výslovnostná odchýlka má však účinok iba vtedy, keď proti nej stojí nepríznaková výslovnosť iných postáv.

Je priam symbolické, že spolupráca s našimi profesionálnymi divadlami na zvýšení úrovne javiskovej reči sa začala práve v Martine, kde sa organicky spája stará dobrá jazyková tradícia s novou tradíciou revolučného Martina, Martina z r. 1944, naznačenou i v mene Divadlo Slovenského národného povstania. — Ďakujeme vedeniu a celému súboru tohto nášho umeleckého telesa za ovzdušie úprimnej spolupráce, ktoré dáva obojstranné povzbudenie.

Práca na výskume dnešnej úrovne javiskovej reči v slovenských profesionálnych divadlách sa začala z popudu predsedu Zväzu slovenských divadelných umelcov (ZSDÚ), národného umelca Viliama Záborského v čase, keď sa činnosť ortoepickej komisie dostala do štádia intenzívnej prípravy textu Pravidiel slovenskej výslovnosti. Obidvoje svedčí o sľubnom začiatku.

Poznámk a: O návšteve Štátneho divadla v Košiciach v januári tohto roku (1975) nakrátko zreferujeme v budúcom čísle. — Ukazuje sa, že sledovanie celkovej úrovne reči na našich profesionálnych javiskách bude dávať i námety na spresňovanie a dotváranie výslovnostnej normy.

G. Horák

Užitočná knižka

Nesporne ňou je vysokoškolská učebnica *Psychológia pre učiteľov* (Bratislava, SPN 1973, 623 s.). Jej autori (L. Ďurič a kol.) poskytujú ňou prepotrebnú pomoc študentom pedagogických a filozofických fakúlt, ale aj postgraduálne študujúcim učiteľom. V knižke sa najskôr vysvetľujú základné pojmy všeobecnej a vývinovej psychológie, potom sa podrobnejšie rozoberajú otázky psychológie učenia, psychológie výchovy a vyučovania (psychodidaktiky). Záver tvoria kapitoly z psychológie osobnosti žiaka a učiteľa. Členenie na kapitoly a podkapitoly je prehľadné, obsah je dobre didakticky usporiadaný. Je to knižka stavaná a napísaná tak, že sa z nej môže poučiť každý, kto sa chce oboznámiť s novšími výdobytkami tých oblastí psychológie, bez ktorých sa dnešný učiteľ vo svojom povolani nezaobíde.

Lež cieľom nášho príspevku nie je hodnotiť učebnicu z jej obsahovej stránky. Chceme si všimnúť jej jazykovú úroveň. Nabáda nás k tomu okolnosť, že o knižku je naozaj mimoriadny a zaslúžený záujem a ten si istotne vynúti aj jej reedíciu. Preto naše poznámky adresujeme predovšetkým apretorovi, kto-

rého práca pri takom početnom autorskom kolektíve (deväť členov) nebola ľahká.

Text učebnice sa číta dobre. Cenné je najmä to, že autori vedeli podať náročný obsah tak, aby text vyhovoval požiadavkám odborného jazykového prejavu, t. j. aby bol aj na potrebnej vedeckej úrovni, ale nie na úkor primeranej zrozumiteľnosti. Text je citlivo prispôbený adresátovi a požiadavkám publikácie učebnicového rázu. Najmä nie je preťažený menej známymi termínmi, ktoré by si poslucháč musel vyhľadávať v ďalšej literatúre.

Čitateľ sa v texte stretne aj s niektorými novotvarmi, čo vo vedeckej literatúre nebýva zriedkavé. Každá vedná disciplína si utvára vlastné výrazy so špecifickými významami. V psychológii k nim patrí napríklad adjektívny tvar *hrový* (vzťahové adjektívum odvodené od substantíva *hra*). Ako bežné poznáme odvodeniny *hravý* (*hravé dieťa*) a *herný* (*herné obdobie v divadle*). Výraz *hrový* má iný význam. Používa sa v spojeniach *hrová činnosť detí* (187), *hrové obdobie* a pod. Novotvar *hrový* sa zaraďuje medzi odborné výrazy. Ako termín sa používa aj adjektívum *rolový*, napr.: *rolové dispozície* (321), *učiteľovo rolové správanie* (321). Je to prídavné meno utvorené príponou *-ový* od základového slova *rola* (*úloha*). Substantívum *rola* je v psychológii zaužívané v takýchto spojeniach: *učiteľská rola*, *vodcovská rola* a pod. Od adjektíva *rolový* sa utvorilo už aj negatívum *nerolový*, napr. *nerolový vzťah učiteľa k žiakom* (325).

Kým na jednej strane sa v odbornom jazykovom prejave ujmajú novotvary, na druhej strane sa v ňom niekedy udržiavajú výrazy, ktoré dnes už pociťujeme ako zastarané alebo ako knižné. V recenzovanom texte sú to napr. slová *púhy*, *ulpievanie*, *prelínať sa*. Ku každému z týchto slov sú v súčasnej spisovnej slovenčine synonymá, z ktorých sa dá vybrať výstižný ekvivalent. Miesto výrazu *púhy* možno použiť niektoré z adjektív *prostý*, *jednoduchý*, *čirý*, *obyčajný*, alebo aj vylučovacie častice *iba*, *len*. Napríklad: ...*zvyky dieťaťa sa utvárajú púhym napodobňovaním* (304) — *prostý m napodobňovaním*, *jednoduchý m napodobňovaním*, *obyčajný m napodobňovaním*, *iba napodobňovaním*. — Slovo *ulpievanie* (v texte sa nesprávne píše s tvrdým *l*) je slovesné podstatné meno od slovesa *ulpievať* (<*lpieť*). Je to slovo zastarané. Dnes sa viac používa sloveso *lipnúť* (*na dačom*), a teda aj substantívum *lipnutie*. Preto by sme výraz *ulpievanie* opravili na *lipnutie*: ...*jednostranné ulpievanie na názore* (404) — *jednostranné lipnutie na názore*. V spojení s prívlastkom *jednostranný* by sa tu mohlo uplatniť aj sloveso *pridržiavať sa* (*jednostranné pridržiavanie sa názoru*). — Sloveso *prelínať sa* charakterizuje Slovník slovenského jazyka ako knižný výraz a jeho dokonavý pár *prelnúť sa* ako zriedkavé slovo. Podľa J. Mistrika (Frekvencia slov v slovenčine) sa výraz *prelínať sa* vyskytuje v dialógu a ešte viac v náučnej próze. Štatistické údaje J. Mistrika potvrdzuje aj posudzovaný text. Tvarov slovesa *prelínať sa* je v ňom veľmi mnoho. Napr.: ...*pamätový proces členíme na niekoľko postupne a navzájom sa prelínajúcich fáz* (90). Na nerýdzosť tohto výrazu v slovenčine sa už viac ráz upozorňovalo aj v rozhlasovej jazykovej poradni aj v časopise Kultúra slova. Vecný význam slovesa *prelínať sa* možno výhodnejšie vyjadriť niektorým z jeho synonym: *prestupovať sa*, *prenikať sa*, *prepletať sa*, *miešať sa*, *prekrývať sa* a pod. Tieto synonymá sa nájdu aj v recenzovanom texte, ibaže v oveľa menšej miere. Napríklad: *Proces*

aplikácie vedomostí sa obyčajne rozpadáva na viacero etáp, ktoré... sa často navzájom prekrývajú (369).

V kapitole Psychológia výchovy je zaujímavý termín *záškoláctvo* (315 n.). Je to odvodenina utvorená od základového slova *záškolák* (zriedkavý výraz) slovotvornou príponou *-/c/tvo*. Prípona *-stvo*, *-/c/tvo* je jedna z najproduktívnejších pri utváraní názvov vlastností a využíva sa aj v psychologicknej terminológii (*rovnostárstvo* a i.). Substantívom *záškoláctvo* sa tu pomenúva negatívna vlastnosť žiaka založená na činnosti „chodiť za školu“, čiže vyhýbať sa školským povinnostiam. Slovo *záškoláctvo* ako termín v pedagogickej psychológii vyhovuje požiadavke funkčnosti a je už ustálený. No to isté sa nedá konštatovať o výraze *flákačstvo* (174). Substantívum *flákač* ako slovo-tvorný základ dodáva slovu *flákačstvo* silný expresívny až slangový odtieň. V odbornom texte nebolo potrebné použiť ho, a to tým menej, že vedľa neho sa uvádza synonymný výraz *vyhýbanie sa práci* (714). Nielen v pedagogike a didaktike, ale i v pedagogickej a didaktickej psychológii sú isté ťažkosti s termínom *zručnosť* (po česky *dovednosť*). Nepoužíva sa jednotne. Niekedy sa ním rozumie motorická zručnosť (222), inokedy sa uplatňuje aj na pomenovanie činností v mentálnej oblasti (233, 299 a i.). Na inom mieste sa zas diferencujú dva termíny: *zručnosť* ako fyzická činnosť, najmä manuálna a *spôsobilosť* ako mentálna činnosť (355). Obidve tieto činnosti sa potom všeobecnejšie definujú takto: „Zručnosť (spôsobilosť) je nadobudnutá pohotovosť (pripravenosť) správne a s čo najmenšou námahou vykonať istú činnosť...“ (355). Ako vidieť, narába sa tu s termínmi *zručnosť*, *spôsobilosť*, *pohotovosť*, *pripravenosť*. Bolo by veľmi potrebné, aby túto terminologickú otázku vyriešili psychológovia v spolupráci s jazykovedcami. Je závažná nielen v odbore pedagogiky a psychológie, ale i v didaktike a v teórii vyučovania jednotlivých učebných predmetov a napokon aj v každodennej učiteľskej praxi. Problematika termínu *zručnosť* je veľmi zložitá, preto sa na tomto mieste nemôžeme s ňou zaoberať hlbšie. Bude treba vrátiť sa k nej v osobitnom príspevku.

Bolo by treba terminologicky vyjasniť aj niektoré iné pomenovania z oblasti školskej práce. Starší termín *metodika* v tom zmysle, ako sa používa v posudzovanom texte (400, 584), sa už na vysokých školách nahradil termínom *teória vyučovania* (istého učebného predmetu). Tento termín sa používa pri humanitných učebných predmetoch, napr. *teória vyučovania slovenského jazyka*. V prírodovednej vetve sa zaužíval termín *didaktika* (istého učebného predmetu), napr. *didaktika fyziky*. Spresniť treba i názvy *prvý stupeň školy*, *druhý stupeň školy* (361). Ide zrejme o prvý a druhý stupeň základnej školy. Názov *učiteľské fakulty* (5) treba zameniť názvom *pedagogické a filozofické fakulty*.

Výraz *hovorový* sa miestami v texte používa namiesto termínu *hovorený*, resp. *ústny*. Z kontextu je jasné, že ide o protiklad *ústnosť* — *písomnosť*. Napríklad: *Tabuľky frekvencie výskytu slov v písomných textoch, príp. i v hovorovej reči...* (245). Správne ...*v hovorenej reči*. (Nepokladáme za korektné ani spojenie *frekvencia výskytu* — *frekvencia a výskyt* sú synonymá.)

Nekorektné je slovo *pojivo*: ...*vzťah neviazaný pevnými pojmami* (332, 588). Má byť: ...*neviazaný pevnými spojmami*. V slovese *napájať* sa chybné použila predpona *na-*: *Na použité slová sú napojené ďalšie slová* (225)

...uvedené prístupy vedú k napojeniu na repertoár vedomostí {239}. Tu je správna predpona za-: sú z a p o j e n é, vedú k z a p o j e n i u.

Veľmi často sa v texte vyskytuje adjektívum rôzny. Bolo by potrebné miestami ho vystriedať synonymom rozličný alebo inými výrazmi z tohto synonymného radu.

V texte z odboru psychológie sa nemožno zaobísť bez slovesných podstatných mien. Sú nevyhnutné na pomenovanie rozličných dejov (*správanie, učenie, osvojovanie, zapamätávanie, rozhodovanie, chcenie* a pod.). Veľmi veľký výskyt slov tohto druhu výdatne substantivizuje text. Substantivizácia vôbec je pre odborný štýl príznačná. Ale v učebnici by azda bolo výhodné trochu odsubstantivizovať tie miesta, kde je vyjadrovanie pomocou substantív veľmi zomknuté; tým by sa text uvoľnil. Lebo pri štúdiu sa dosť ťažko vníma obsah napr. takejto veľmi zomknutej zložitej myšlienky: *Používanie výrazu zapamätávanie možno dávať do súvislosti s prizieraním jednak na cieľ vzdelávania, ktorý spočíva v nadobúdaní relatívne trvalých vedomostí, jednak na podmienenosť získavania poznatkov pamäťovou funkciou človeka* (212). Menné výrazy sa nahromadia i preto, že sa hojne používajú rozmanité genitívne väzby, výrazy s druhotnými predložkami, pasívne konštrukcie a pod. Napríklad: *...v priebehu osvojovania si zručností* (356), *v záujme splnenia požiadavky sprostredkovanej motivácie mali by byť žiaci systematicky vedení k tomu...* (232).

Namiesto mien by sa mohlo využívať sloveso, napr. infinitív: *...pokusy pestovania rastlín* (369) — *pokusy pestovať rastliny*. Využitím infinitívu by sa odstránil i nadmerný výskyt zretazených genitívov, napr.: *pri osvojovaní návykov riadenia stroja...* (374) — *pri osvojovaní návykov riadiť stroj* ... Pekný príklad na striedanie tvarov — slovesné podstatné meno a neurčitosť — je na s. 100 vo vete *Pohotovosť vo vybavovaní alebo nemožnosť vybrať si závisí od rozličných okolností*.

Genitívny prívlastok najmä po slovesnom podstatnom mene prechodného činnostného slovesa niekedy zastiera zreteľnosť obsahu. Čitateľ musí pozorne sledovať kontext, aby z neho vybadal správny vzťah deja k agensovi a k paciensovi. Napr.: *...donútenie pedagóga...* (309), *...vnímanie žiaka...* (383). V takýchto prípadoch sa zreteľnosť vyjadrenia podporí tým, že sa miesto nezhodného menného prívlastku použije adjektívny zhodný prívlastok, ako je napr. na s. 335: *učiteľovo poznanie...* — Intenciu (smerovanie) slovesného deja zastiera niekedy i tvarová rovnakosť nominatívu a akuzatívu, ktorými sa pomenúva agens a paciens. Napr.: *Optimálny funkčný stav mozgovej kôry podmieňuje dobrý zdravotný stav* (379). V takýchto prípadoch je vhodnejšia pasívna konštrukcia: *Stav mozgovej kôry je podmienený dobrým zdravotným stavom...*

V recenzovanom texte sa často dáva do tvaru inštrumentálu agens. Najčastejšie je ním učiteľ a žiak. Napr.: *...dočasné neúplné poznanie žiaka učiteľom* (336), *šírka postrehu učiteľovej osobnosti žiakmi* (589). Ak je možné, aby agens bol vo vete podmetom, treba vyjadrenie preštylizovať, napr.: *učiteľ pozná žiaka dočasne, neúplne; v akej šírke žiaci postrehujú učiteľovu osobnosť...* a pod.

Už sme povedali, že v texte z psychológie ťažko sa vyhnúť množstvu slovesných podstatných mien. Veľa ich je utvorených od zvrtných slovies. Pri

týchto tvaroch badať u autorov váhanie, či vynechať zvrtné zámeno, alebo nie. Vidieť to najmä pri veľmi frekventovaných termínoch *učenie* — *učenie sa* a *osvojovanie* — *osvojovanie si*. Niektorí autori ich používajú vo zvratnej podobe, iní v nezvratnej, alebo i tak i tak. Pri slovesných podstatných menách sa zvrtné zámeno nevypúšťa spravidla vtedy, keby neprítomnosťou zámena utrpela jednoznačnosť obsahu. No pri termíne *učenie*, ale najmä pri termíne *osvojovanie* je ich lexikálny význam jednoznačný. Učením sa rozumie žiakovo učenie sa a osvojovaním sa rozumie žiakovo osvojovanie si učiva. Preto nie je nevyhnutné používať pri týchto slovesných podstatných menách zvrtné zámeno. Už i preto nie, lebo zvrtných slovesných substantív je v texte i tak veľmi mnoho, a keď sa k nim pripoja iné tvary zvrtných slovies, niekedy sa vo vete zvrtné zámená priam hromadia. Napr.: ...*vykazujú oveľa lepši transferový účinok pri osvojovaní si nových úloh, než keď sa pri učení sa postupuje len pasívnym čítaním* (260). Nakopením zvrtných tvarov sa občas zvrtné zámená dostávajú vedľa seba, a tým sa narúša plynulosť vety. Napr.: *Pojmu učenie sa sa v psychologickkej literatúre často prisudzuje...* (212). V takýchto prípadoch treba upraviť umiestnenie príkloniek (príklonky patria na druhé miesto vetného úseku), alebo aj väčšieho úseku vety. Keby sa vynechalo zvrtné zámeno v tvare *učenie sa*, mohol by slovosled vety vyzerať takto: *Pojmu učenie často sa v psychologickkej literatúre prisudzuje...* Ešte vhodnejší by bol slovosled: *V psychologickkej literatúre sa pojmu učenie prisudzuje...*

Správny slovosled sa musí zachovať najmä vtedy, keby sa nesprávnym umiestnením slova pomkol význam vety. Napríklad: ...*potom jeden vo vedomí vidí pocity, iný predstavy* (18). Správne: ...*potom jeden vidí vo vedomí pocity, iný predstavy...* Podobne pri umiestňovaní častíc, napr.: *Cieľom vyučovania je teda aj produkovať učenie, ktoré zabezpečí prenos...* (258). Správne: *Cieľom... je produkovať aj učenie, ktoré zabezpečí prenos.*

V úlohe častice sa do textu dostala aj príslovka *prakticky*: *Vo sne sa vybavia obrazy aj takých udalostí, ktoré si osoba v bdelom stave nedokáže vybaviť, ktoré sú pre ňu prakticky zabudnuté* (100). V tejto vete je slovo *prakticky* synonymné s vytyčovacími zdôrazňovacími časticami *už*, *vlastne*. V úlohe častice je dnes príslovka *prakticky* módna najmä v hovorovej reči, ale nepoužíva sa správne, napr. *Ja prakticky už ani neviem, čo robím*. V tejto vete je dokonca zbytočná. Stačí, keď povieme: *Ja už ani neviem...* No v posudzovanom odbornom texte sa príslovka *prakticky* vyskytuje, pravdaže, i v korektnom, pôvodnom zmysle tohto slova: ...*je potrebné sledovať vývin osobností. Prakticky sa táto požiadavka realizuje tak, že učiteľ zamestnáva...* (575).

Pri používaní niektorých častíc by sa dalo vhodne narábať so synonymiou. Príčasto sa v texte vyskytuje častica, príp. spojka *tiež*, napr.: ...*ide tiež o osvojovanie si* (224). Tu by sa mohla použiť častica *aj* (*ide aj o osvojovanie*). Pri zápore má byť častica *ani*: *Dospeli sa tiež nesprávajú* (208) — *Ani dospeli sa nesprávajú*. Synonymným výrazom sa môže zlepšiť aj eufonická stránka vety.

Pri predložkách by sme chceli upozorniť na vyjadrenie zreteľa predložkou *u* a predložkou *voči*. Miesto predložky *u* v spojeniach s neosobnými menami je lepšie použiť predložku *pri*: *u tohto typu* (152) — správ.: *pri tomto type*;

u objektov [65] — správ.: *pri objektoch*; u odpovede [219] — správ.: *pri odpovedi*. Aj predložka *voči* sa spája so životnými substantívami, napr. *správavanie voči žiakom* (317). No pri neživotných podstatných menách používame predložku *k*, *ku*, napr.: ...*človek sa môže stretnúť s pracovnými neúspechmi, voči ktorým nezostáva citovo ľahostajný* (119) — správ.: ...*ku ktorým nezostáva ľahostajný*...

Pri výstavbe zložitejších vetných konštrukcií sa na niektorých miestach textu nadmerne opakujú prívlastkové vety so vzťažným zámenom *ktorý*, napr.: ...*okrem spomienkových predstáv, ktorých obsah je viac-menej kópiou vnemov, utvárajú sa vo vedomí človeka predstavy, ktoré sa nedajú priamo odvodiť z vnemov, ktoré boli predtým obsahom jeho duševného života* (71). Súvetie sa dá upraviť napr. tak, že sa jedna z prívlastkových viet obmení na vetný člen, napr.: ...*utvárajú sa vo vedomí človeka predstavy neodvoditeľné priamo z vnemov, ktoré boli*... Alebo sa vzťažné zámeno nahradí príslovkou, napr.: ...*pri povolaniach, v ktorých nedostatok schopností môže spôsobiť škody* (161) — *Pri povolaniach, kde*... — Pravdaže, v odbornom texte nie je vždy možné vyhnúť sa opakovaniu istých prostriedkov. A nemožno tak robiť za každú cenu.

Plynulosť čítania sa niekedy narúša tým, že sa prívlastková veta umiestni príďaleko od svojho nadradeného substantíva. Čitateľ sa musí vrátiť k nadradenej vete, aby zistil, na ktoré substantívum sa viaže vedľajšia veta. Napr.: *Známy je vplyv aktivity učiaceho sa na výsledky učenia, ktorú by mala mobilizovať aj povaha učiva* (363). V takýchto prípadoch radíme rozdeliť súvetie na samostatné vety: (*aktivitu by mala mobilizovať*...)

Pri budúcej apretúre posudzovaného textu odporúčame všimnúť si, či sú všade čiarky pred takou spojkou *a*, ktorá nemá zlučovací význam. Zrevidovať treba i čiarky pred *alebo*, *či* a tie miesta, kde je čiarkou nesprávne oddelený vetný člen (*na rozdiel od zvierat, človek*... (125). Malo by sa skontrolovať aj to, či sú priezviská (pôvodne písané azbukou) prepísané do latinky podľa Pravidiel slovenského pravopisu.

Týmto poznámkami sme nevyčerpali všetko, čo by sa dalo povedať k vyššie 600-stranovému textu. Pri takom veľkom rozsahu a pri takom početnom autorском kolektíve je prirodzené, že obsahová, ale ani jazyková stránka diela nie je celkom jednotná. O to ťažšia je potom i jeho jazyková a štylistická úprava. Chceli sme upozorniť apretora na niektoré miesta, čo ušli pozornosti pri prvom vydávaní diela. Lebo táto užitočná a vydarená učebnica si naozaj zaslúži, aby bola čo najkvalitnejšia a čo najpoučnejšia aj z jazykovej stránky.

V. Betáková

O ďalších publikáciách vydavateľstva Príroda

V tejto recenzii ide o jazykový rozbor príručky *Poradca záhradkára* (1), Príroda 1974, 103 s. [ďalej P] a 11. čísla časopisu *Záhradkár chovateľ* z novembra 1974 [ďalej Z]. Z rozboru sa ukazuje, že v budúcnosti bude potrebné vykonávať redakčné práce dôslednejšie a systematicky pri tom využívať ja-

zykové príručky. Niektoré nedostatky zistené vo všetkých jazykových rovinách totiž ukazujú, že sa pri apretúre rukopisov nepoužíva, resp. nerešpektuje ani základná normatívna príručka, t. j. Pravidlá slovenského pravopisu. Preto ani neprekvapuje fakt, že v obidvoch posudzovaných textoch sa vyskytli aj tzv. chronické chyby, ktoré pracovníci v oblasti jazykovej kultúry kritizujú vo svojich publikačných orgánoch už niekoľko rokov.

V oblasti pravopisu sa vyskytuje veľa nedostatkov v interpunkcii, najmä v používaní čiarky. Hoci základná normatívna príručka zreteľne určuje, že sa čiarka píše aj pred spojkou *a*, ak má iný význam ako zlučovaci a ak je za ňou zdôrazňovacia čiastka, toto pravidlo sa v posudzovaných textoch nerešpektuje. Pred výrazmi *a tak*, *a preto*, *a nie* sme čiarku spravidla nenašli (pozri P, s. 7, 47, 58 a i.; Z, s. 404, 408, 410, 425 a i.). Vo viacerých prípadoch sme zistili, že sa čiarkou neoddeľujú ani vety v zložitejších syntaktických jednotkách (napr.: ...*vytvárajú husté biele povlaky, ktoré pretrvávajú (!) pokiaľ škvrna nezaschne* — P 67; *Keďže bol už máj (!) ponúkli mi...* Z 67). Naproti tomu v iných prípadoch sa čiarka kladie zbytočne: *No, podarilo sa...* [Z 424].

Pravopisnou chybou je, ak sa oddelene píše spojka *nielenže* (P 53), výraz *prvýkrát* (P 59). Takou istou chybou je oddelené písanie príslovky *sčasti*, navyše v podobe *zčasti* (P 75), písanie veľkého písmena uprostred zloženého adjektíva *Pamírsko-Altajský kraj* (Z 407), v skratkách *Prof.* a *Dr.* (Z 426) použitých vnútri vety, písanie zloženého adjektíva *verejnoprospešný* so spojovníkom (Z 401, 433). Neprijemné chyby sú v spojeniach *krivonosí zobák*, *holubých zobákov* [Z 423] a v 2. páde jedn. č. slova *zmes*, t. j. v podobe *zmesy* [Z 423]. Keby sa uplatnilo tradičné školské hodnotenie týchto ostatných chýb, mohlo by sa hovoriť o tzv. hrubých chybách.

Medzi hláskoslovné chyby patrí písanie adjektíva *hnedouhoľný* [P 75] a slovesa *prirýchľovať* (P 50, 51) s tvrdým *l*, adjektíva *dlhýň* a substantíva *dlhňík* s dlhým *l* (Z 433), používanie podôb *doplňky* (P 81), *múčňatka* (P 69) namiesto *doplňky*, *múčnatka*, kvantita v slovách *omládnul* (Z 410), *prevádzny* (P 69), *napáda* (P 64) atď.

Morfologických nedostatkov a chýb nie je v posudzovaných textoch veľa. Poznačili sme si tvary *záhradok* (Z 403) namiesto *záhradiek*, *producentami* (Z 430) n. *producentmi*, z *Tovarníkov* (Z 420) n. z *Tovarník*. Ako náprotivky dokonavých slovies *vysadiť*, *presadiť* sa mohli okrem podôb *vysádzovať*, *presádzovať* (P 89) uplatniť aj podoby *vysádzať*, *presádzať* s imperfektivizačnou príponou *-á-*, ktorá nie je štýlovo obmedzená. A v popularizačnej príručke by sa mohla v jednotlivých prípadoch využiť aj imperfektivizačná prípona *-áva-*, napr. vtedy, keď od nedokonavých slovies s príponou *-ova-* vznikajú tvary typu *predpestovávame* (P 53). Slovesné tvary *nedoporučam* (Z 425, 426), *vystriedáva* (Z 405) sú nekorektné.

Zo slovnej zásoby sa okrem nevhodných prostriedkov, na ktoré sa v jazykových kritikách upozorňuje síce systematicky, ale dakedy bez želateľného efektu — myslíme tu na také slová ako *nutnosť*, *akonáhle* (P 46, 48), *stromok* (P 60), *potiaže* (P 20) a iné —, použili aj také lexikálne prostriedky, ktoré azda nie sú tak často predmetom jazykovej kritiky, ale nie sú v zhode s lexikálnou normou spisovnej slovenčiny. Ide napríklad o sloveso *bobtnať* (P 20) — jeho spisovným náprotivkom je sloveso *napučiavať*, o substantívum

rybíz (P 67), namiesto ktorého sa v slovenskej botanickej nomenklatúre ustálila podoba *říbezľa*, o substantívum *aranžmá* (P 81, Z 420), ktorého kodifikovaná forma je *aranžmán*. V spisovnom texte neobstoja ani výrazy *zčernelý* (P 67), *nafialovelý* (P 88), *zaschlý* (P 70), *prísadlý* (Z 415), *nadýmavý* (P 15). Ich spisovné pendanty sú *sčernelý*, *fialovastý*, *zaschnutý*, *prísadnutý*. Namiesto adjektíva *nadýmavý* sa mohlo príponou *-avý* utvoriť adjektívum zo slovesa *nadúvať* (t. j. podoba *nadúvavý*; pri synonymnom slovese *nafukovať* takáto možnosť nejestvuje), alebo sa veta *Kel je nadýmavá rastlina* (P 15) mala upraviť takto: *Kel je rastlina, ktorá nafukuje / nadúva; Kel; je nafukujúca / nadúvajúca rastlina*. Osobitne upozorňujeme na nespisovnosť slov *potriesniť* (Z 429), *sústo* (Z 423), *podkus* (Z 436). Prvé z nich sa môže nahradiť až troma významovo rovnocennými, ale spisovnými ekvivalentmi, a to slovesami *pofŕkať*, *zašpiniť*, *znečistiť*; namiesto druhého sa v spisovnej slovenčine používajú slová *gľg*, *hlt*, *kúsok* a namiesto tretieho sa mal použiť termín *podhryz* (porov. ustálené termíny *zhryz*, *záhryz*).

Z osobitných prostriedkov odborného štýlu upozorňujeme na uplatňovanie nezvratnej podoby slovesa *vyliahnúť sa*, t. j. podoby *vyliahnúť niečo* (...*vyliahli sme 600 kurčiat*, Z 422 a inde). Slovník slovenského jazyka zaznačuje iba zvrtné podmetové sloveso *vyliahnúť sa* s významom „(o živočíchoch) prísť na svet, uliahnúť sa, zrodiť sa“, ale v zistených prípadoch ide o predmetové sloveso s významom „postarať sa, zabezpečiť, aby sa niečo vyliahlo“. Takéto použitie slovesa *vyliahnúť* budú kultivovaní používatelia spisovného jazyka pravdepodobne hodnotiť ako prostriedok odborného slangu. Ale keď sa vzáži jednak to, že namiesto nezvratnej podoby *vyliahnúť* by sa musel používať nepraktický opis, jednak to, že v spisovnom jazyku jestvujú viacvýznamové slovesá, ktoré sú v jednom význame predmetové, v inom bezpredmetové (pozri Morfológia slovenského jazyka, s. 408), sotva bude možné zaujať odmietavý postoj k nezvratnej podobe *vyliahnúť*.

V obidvoch posudzovaných textoch sme si všimli aj nedostatky v používaní predložiek. Vo vyjadreniach *príprava pôdy pre nové obdobia* (Z 407), *kmene pre chovateľský rok* (Z 431), *úloha pre budúce funkčné obdobia* (Z 401) bolo treba namiesto predložky *pre* použiť predložku *na*, vo vyjadreniach *vhodná je pre polotieň* (Z 415), *letnička pre suchšiu pôdu* (P 87) zasa predložku *do* a napokon vo vete *Podpník hrá rozhodujúcu úlohu pre úspešné pestovanie viniča* (Z 408) je namieste predložka *v* alebo *pri*. Bez predložky možno i treba formulovať vety typu *Psitakóza u vtákov sa nelieči* (Z 429), vyjadrenie *dávka u Nitrosanu* (Z 410); vo vetách typu *Aj u husí sa vyvinula...* (Z 422) predložkový výraz *u husí* vhodne nahradí bezpredložkový datív. Vo výraze *ponuka k sobášu* (Z 423) je odôvodnená iba predložka *na*. Priam kuriózný je predložkový výraz *poníky na jazdenie detí* (Z 417). Tu sa malo použiť vyjadrenie *jazdecké poníky pre deti*, alebo vzťažná veta *poníky, na ktorých jazdia deti*.

Zo slovesných väzieb sa v súčasnej spisovnej slovenčine nepokladajú za korektné väzby *napomáhať niečomu* (P 9, 18; Z 401 — správ. *pomáhať niečomu*, alebo *napomáhať niečo*), *nasvedčovať o niečom* (Z 408 — správ. *nasvedčovať čomu*).

Pozornosti jazykového recenzenta sotva môžu uniknúť daktoré pasívne konštrukcie: *jej kalorická hodnota nie je ľudským telom spotrebovaná* (P 46),

dávky majú byť aplikované (Z 408), *listnaté dreviny sú vyberané len také* (Z 412). Nie je ich síce veľa, ale používanie podobných pasívnych konštrukcií treba v kultivovanom spisovnom texte obmedzovať ešte viac. A takisto kritickú pozornosť priťahuje nenáležité používanie zámena *tento* v tzv. absolútnom postavení: *v prípade napadnutia kvetu a konára treba tieto odrezat'* (P 64); *a práve výmena týchto býva najhoršia* (Z 407; nevhodné použitie zámena *tento* pozri aj v P 12, 61, 64 atď.).

Apretátor rukopisov obidvoch publikácií sa mal viac sústrediť aj na výstavbu viet, resp. vyšších syntaktických celkov. Upozorníme tu aspoň na niektoré nekorektné alebo štylisticky nevycibrené vety a vyššie syntaktické celky: *Niektoré druhy zeleniny môžeme jesť surové, niektoré musíme tepelne upraviť. Upravujeme ju varením...* (P 11) — *Teplota v ňom je asi 12–18°C, ktorá pre väčšinu pestovaných priesad vyhovuje* (P 54). — *Obdivovali sme... i ďalšie krásne ruže v rôznych farbách. Červené to boli najmä...* (Z 417). Vo viacerých vetách sa žiada upraviť slovosled: *Pred podávaním pridáme na tuku, alebo na sucho opraženú zemľu* (P 30). — *Podáva sa (špargľa) uvarená v slanej vode, posypaná na masle opraženými omrvinkami a poliatá hustou smotanou* (P 13). Návrh na úpravu: *...pridáme zemľu opraženú na tuku, alebo na sucho. — ...posypaná omrvinkami opraženými na masle a poliatá...* Podľa súčasnej normy sa ako chybný kvalifikuje slovosled v spojeniach *červená repa šalátová* (P 12), *hlávková kapusta biela* (P 15), *uhorky šalátové* (P 53). Keďže nejde o oficiálne botanické termíny (v tom istom kontexte sa totiž používajú aj podoby *hlávkový šalát*, *červená repa* — P 14, 15), inverzný slovosled nie je prípustný.

V texte sme našli aj viaceré meravé, nešikovné alebo aj vyslovene chybné štylizácie (*Upevnenie fólie robíme po stranách* — P 51; *mnohé z nich sa dajú pestovať pred alebo po hlavnej zelenine* — P 49), ako aj nevhodne použité spisovné slová (*ktorá [kyselina šťaveľová] brzdí organizmu využiť* — P 14 — správ. *bráni, nedovoľuje; odoslanie králikov [na výstavu] musí byť dôstojné* — Z 431).

V posudku sme podali iba výber zreteľných alebo aj menej nápadných jazykových nedostatkov, čo už samo osebe nedovoľuje zaradiť posudzované texty medzi také, ktorých jazyková úroveň by sa dala pochváliť. Vo väčšej miere sa to týka príručky *Poradca záhradkára* ako časopisu *Záhradkár chovateľ*. Pravdaže, v jednej i v druhej publikácii sú aj kapitoly, resp. články, ktorých jazyková úroveň je uspokojivá.

I. Masár

Tri razy o frazeológii

1. Frazeológia bola predmetom zberateľského záujmu celých generácií našich národných buditeľov už v časoch neslobody. K prísloviam, porekadlám a iným druhom ľudovej frazeológie a vôbec k slovnému bohatstvu slovenských nárečí sa pristupovalo s úctou ako k vzácnym výtvorom nášho ľudu a prejavom ľudovej tradície reprezentujúcej národ navonok. Vyvrcholením zberateľskej činnosti v oblasti ľudovej frazeológie bola veľká zbierka prísloví a

porekadiel A. P. Záturského, ktorá po prvý raz vyšla v Prahe r. 1897. O hodnote Záturského zbierky *Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie* najlepšie svedčí skutočnosť, že vyšla už po tretí raz, a to koncom r. 1974 v populárnej Hviezdoslavovej knižnici.

Zameranie Záturského zbierky je oveľa širšie, ako sa uvádza v názve knihy. Je to zbierka nielen prísloví, porekadiel a úsloví, ale aj iných druhov frazeologizmov, ako sú minimálne frazeologické jednotky, prirovania, pránostiky a i. V zbierke sú aj rôzne rečňovanky pri hrách, vety na cvičenie výslovnosti a rozličné iné ustálené výtvary detí i dospelých, napr. také, ktorými sa napodobňujú zvuky zvierat a vecí, ďalej je tu mnoho nadávok a prezývok ľudí, národov i miest, žartovných názvov častí tela a veľa iných expresívnych výrazov. Obsah Záturského zbierky, ako vidieť, prekračuje rámec toho, čo zahŕňame dnes do frazeológie. Zozbieraný materiál je roztriedený podľa tematických okruhov, v rámci ktorých je ďalšie členenie podľa obsahu, ale aj podľa druhu ustálených spojení.

Je až prekvapujúce, aké veľké bohatstvo zachránil Záturský spolu so svojimi spolupracovníkmi pred zabudnutím a sprístupnil ho tak budúcim generáciám. Porov. napr. len zbierku nadávok a prezývok (s. 415), množstvo prirovaní o opitom človeku (s. 110).

V úvodnej štúdií A. Melicherčíka (prevzaté z predchádzajúceho vydania) sa píše, že Záturského zbierka patrí medzi najväčšie zbierky slovanských prísloví. Tretie vydanie má spolu s úvodnou štúdiou, poznámkami, slovníkom a registrom dovedna 760 strán.

K Záturského zbierke sa budú vracaf a budú z nej čerpať aj ďalšie generácie. Veď táto zbierka prísloví a porekadiel poslúži nielen učiteľom, redaktorom, spisovateľom, rečníkom a pod., ale všetkým, ktorí prejavujú úsilie, aby ich jazykový prejav bol krajší, bohatší, názornejší, vtipnejší, ale aj účinnejší a bojovnejší.

Záturský nás podnecuje k ďalšej zberateľskej a vydavateľskej činnosti v oblasti ľudovej frazeológie, lebo z tohto hľadiska sme našej národnej kultúre ešte veľa dlžní. Veľké slovné bohatstvo nášho ľudu je ešte stále málo prebádané a málo zozbierané. (Frazeológia v Slovníku slovenského jazyka a v Smieškovej *Malom frazeologickom slovníku* je iba zlomkom tohto bohatstva.) A to je naša naliehavá povinnosť: objaviť, sprístupniť a tak zachovať vzácné poklady našej národnej kultúry.

2. Druhá knižka o frazeológii, ktorá nás zaujala a o ktorej by sme chceli informovať, je lužická zbierka ľudových prísloví, ktorú zostavil a pod názvom *Slovo kaž worzech* vo vydavateľstve Domovina v Budyšíne v r. 1970 vo vreckovom formáte vydal Pětr Malink. Lužické príslovie, vybrané s umeleckým vkusom a citom, sprevádzané výstižnými ilustráciami, ktoré vtipne vyjadrujú obsah, ľudové myslenie a čítanie, ako aj prostredie ich vzniku, sa tu nevtieravo núkajú ako každodenný príjemný spoločník a priateľ, ba i radca a kritik, ako zábavné i poučné čítanie na každú príležitosť. Autor v predhovore knižky prirovnáva príslovie k deťom. Držia sa svojej matky, dakedy mudrujú, inokedy vzbudzujú smiech, ba aj poštípu, ale máme ich radi. Príslovie sa v knižke rozdeľujú do 6 skupín. Tematiku každej skupiny vystihuje vždy úvodné príslovie, ktoré je spolu s priliehavou ilustráciou zároveň názvom príslušnej kapitoly.

Ak si pozorne prečítame príslovia, ktoré sme zo spomínanej zbierky vybrali na ukážku, istotne porozumíme ich obsah a pripomenú nám podobné slovenské prejavy ľudovej múdrosti. Z prvej kapitoly uvádzame dve príslovia so sociálnym zameraním. *Mjaso zežerje knjaz — kosce njech rabočan kusa; Z wjelčim hłodom rostu wjelče zuby.* Z ďalších kapitol, zameraných na rozličné ľudské vlastnosti, spoločenský život a na človeka vôbec, vyberáme na ukážku také príslovia, v ktorých sú slovenčine najbližšie slová. Napr. *Z pot-ćom popadnješ myš a z chwalenjom blazna; Mala řečka ma tež dobre rybički; Domjaca zwada je za džěči mór; Sylzy su žónskich najsylniše brónje; Pěsk so njechodži z widłami kidać.*

Malá lužická zbierka prísloví (má 70 strán) je ukážkou, ako možno vzbudiť záujem o ľudovú frazeológiu v širokej čitateľskej obci a ako možno modernou a príťažlivou formou vydať pútavú knižku, ktorú si každý hneď od začiatku, už pri prvom stretnutí s ňou akosi naraz obľúbi.

Ukážkami prísloví v origináli sme chceli priblížiť nám blízky jazyk, ktorým hovorí najmenší slovanský národ. Lužickí Srbi, hoci nemajú svoj vlastný národný štát, predsa až v socialistickom nemeckom štáte, v NDR, získali všetky možnosti voľne žiť, všestranne sa rozvíjať a pestovať svoju národnú kultúru. O tom svedčí aj uvedená lužická zbierka prísloví.

3. Frazeológia je aj predmetom porovnávacieho bádania a lexikografického spracúvania. Svedčí o tom päťjazyčný prekladový frazeologický slovník, ktorý zostavil a pod názvom *Frazeološki slovar v petih jezikih* vydal Josip Pavlica (Lublana 1960). Autor zhromaždil do 4000 slovinských fráz, klíšé, predložkových a príslovkových spojení, obrazných substantívnych spojení a i., roztriedil ich asi do 1000 hesiel, ktoré usporiadal podľa abecedy a pripojil k nim príslušné ekvivalentné frázy a iné spojenia zo srbochorváčtiny, nemčiny, francúzštiny a angličtiny. Príslovia osobitne označuje (skratkou *pr.* — *pregovor*) a k ustáleným uspojeniam antického pôvodu pripája ešte aj latinské paralely.

Za heslo si autor volí slovo označujúce sémantické jadro spojenia. Pri niektorých spojeniach s dvoma jadrami zaraďuje frazeologizmus pod obidve jadrové slová (heslá), pričom pri druhom používa odkazy na príslušné heslo, kde sú aj cudzojazyčné ekvivalenty. Pri heslových slovách sa uvádza najčastejšie viac spojení, napr. pri hesle *oko* je ich 24, pri hesle *hlava* až 42. Dakedy sa uvádzajú aj synonymné spojenia, napr. *Iz oči v oči; na štiri oči.*

Slovník má praktické poslanie. Jeho cieľom je slúžiť prekladateľom zo slovinčiny do cudzích jazykov. Keby mal slovník abecedné indexy príslušných cudzích jazykov, mohol by slúžiť ako pomôcka aj pri prekladaní z týchto jazykov do slovinčiny. Tým by však rozsah slovníka značne vzrástol (slovník má 670 strán). Autor si v úvode uvedomuje, že frazeológia je dôležitým materiálom na poznávanie spôsobu myslenia a cítenia národa. A len jej poznanie umožňuje dokonale ovládať cudzí jazyk.

Pavlicov slovník poslúži ako materiál aj na porovnávanie ustálených spojení v príbuzných, ako aj nepríbuzných jazykoch. Všimli sme si, že slovenčine sú svojim obsahom i formou bližšie niektoré slovinské ustálené spojenia ako srbochorvátske, hoci slovinčina je svojou slovnou zásobou nášmu jazyku vzdialenejšia ako srbochorváčtina. Porovnajme napr. tieto slovinské a príslušné srbochorvátske spojenia, ktoré sa týkajú oka, so slovenskými: *To je na očeh*

(je očito) — *To je očividno; upadljivo; Ni ga pustil izpred oči — Nije ga puštau iz vida; Treba je imeti odprte oči (treba je biti buden) — Treba biti za oprezu (budan); Požiral jo je očmi, pasel je oči na njej — Pario je oči nad njom; Oko — v srce okno (pr.) — U oku se zrcali duša (lat. *Oculus animi index*). To len na ukážku niekoľko príkladov, z ktorých nemožno robiť ďalekosiahle závery. Zaujímavejší by bol podrobný výskum. Porovnávací výskum frazeológie príbuzných jazykov nám iste prinesie veľa zaujímavých poznatkov. Týka sa to aj nepříbuzných jazykov, lebo veľa frazeologizmov je preložených, iné sú spoločným majetkom mnohých európskych jazykov. Takéto konfrontačné bádanie by malo byť jednou z úloh našej jazykovedy.*

Informujeme o tomto zaujímavom slovinskom frazeologickom slovníku, lebo si želáme, aby takéto potrebné lexikografické dielo vyšlo čím skôr aj v slovenčine. Hoci slovník vyšiel dávnejšie, správu o ňom zaraďujeme spolu s informáciami o iných dvoch knihách o frazeológii, aby sme ukázali, z akých rozličných hľadísk možno pristupovať k ustáleným spojeniam.

K. Palkovič

SPYTOVALI STE SA

Mäkčenie pred príponou -in (-ina, -ino, -ini, -ine). — V. K. z Trnavy: „Nastáva pred príponou -in mäkčenie v odvodeninách od mena *Marta*?“

Pred príponou -in (-ina, -ino, -ini, -ine) sa spoluhlásky *d, t, n, l* menia na *ď, t, ň, l*, hoci sa v písme neoznačujú mäkčeňom, napr. *Magda — Magďin* [magďin], *Heda — Hedín* [hedín], *teta — tetín* [tefín], *Alžbeta — Alžbetin* [alžbetin], *Berta — Bertin* [bertin], *Beáta — Beátin* [beátin], *Katarína — Katarínin* [kataríňin], *Marína — Marínin* [maríňin], *Jolana — Jolanin* [jolaňin], *Etela — Etelín* [etefín], *Adela — Adelin* [adelin]. Rovnako sa táto zákonitosť vzťahuje aj na odvodeniny od mena *Marta*: *Martin, Martina, Martino, Martini, Martine* [martín, martína, martíno, martíni, martíne]. Na správnu výslovnosť tohto mena možno nepriaznivo pôsobí podoba mužského mena *Martin*, v ktorom sa vyslovuje tvrdé *t* [martín].

Podobne sa musia mäkkčiť spoluhlásky *d, t, n, l* aj pri odvodzovaní cudzích ženských mien: *Adelaide — Adelaidin* [adelajdin], *Margaret — Margaretin* [margaretin], *Evelin — Evelinin* [eveliňin], *Rachel — Ráchelin* [rácheľin]. Podobne je to aj pri odvodzovaní z familiárnych podôb cudzích ženských mien, pravda, s tým rozdielom, že familiárne podoby cudzích mien zakončené na -y pred príponou -in toto zakončenie strácajú, napr. *Heidy — Heydin*, *Betty — Bettin*, *Anny — Annin*, *Nelly — Nellin*.

Ak mäkká spoluhláska *ď, t, ň, l* vznikla už pri odvodzovaní domácej podoby, napr. *Katarína — Káťa*, *Eugénia — Žeňa*, *Mária — Máňa*, *Amália — Mäta*, zachováva si táto podoba mäkkosť aj pred príponou -in: *Fedin* [fedín], *Kátin* [kátin], *Ženin* [žeňin], *Mánin* [máňin], *Málin* [máfin].

Iné spoluhlásky ako *d, t, n, l* sa pred príponou *-in (-ina, -ino ...)* nemenia, napr. *Alica — Alicin, Katka — Katkin, Oľga — Oľgin*.

J. Oravec

Z príležitosti, alebo pri príležitosti? — Z istého bratislavského podniku sa nás telefonicky pýtovali, ktoré vyjadrenie je správne, *pri príležitosti*, alebo *z príležitosti*, napr. vo vete *Pri (z) príležitosti 30. výročia oslobodenia Československa Sovietskou armádou*.

V Slovníku slovenského jazyka III (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 568] sa pri podstatnom mene *príležitosť*, ktoré má význam „priaznivé okolnosti, vhodná chvíľa, situácia“ uvádzajú okrem iného spojenia *pri tejto príležitosti, pri prvej príležitosti, pri inej príležitosti, pri najbližšej príležitosti, pri slávnostných príležitostiach, pri príležitosti niečoho, ale aj z príležitosti niečoho*. Podľa toho by teda bolo správne vyjadrenie *pri príležitosti 30. výročia*, aj vyjadrenie *z príležitosti 30. výročia*.

Keď sa však bližšie pozrieme na významy predložiek *pri* a *z* v uvedenom spojení, zistíme isté nezhody. Kým predložka *pri* podľa SSJ (II, s. 532) vyjadruje aj sprievodnú okolnosť, pri predložke *z* sa takýto význam neuvádza (pozri SSJ V, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 362—364.). Ukazuje sa teda, že predložka *z* v spojení *z príležitosti* sa použila nevhodne. Toto konštatovanie potvrdzuje aj ďalšia okolnosť: kým pri spojeniach s predložkou *pri* možno slovo *príležitosť* vynechať bez toho, aby sa narušil zmysel vyjadrenia, pri spojeniach s predložkou *z* to nie je možné. Napr.: *pri príležitosti 30. výročia oslobodenia — pri 30. výročí oslobodenia, ale z príležitosti 30. výročia oslobodenia — z 30. výročia oslobodenia*. Okrem toho treba ešte spomenúť, že aj v spojeniach *pri tejto príležitosti, pri slávnostných príležitostiach, pri najbližšej príležitosti* nemožno predložku *pri* nahradiť predložkou *z*.

Na tomto mieste ešte pripomíname, že výraz *pri príležitosti* sa ako nadbytočný používa vo vyjadreniach typu *pri príležitosti (tvojich, jeho, vašich) narodenín, menín*. V takomto prípade stačí používať vyjadrenia *na narodeniny, na meniny* (pozri G. Horák, Slovenská reč, 30, 1965, s. 374—375).

Na záver zhŕňame: Z dvojice spojení *pri príležitosti* a *z príležitosti* treba v spisovnej slovenčine uprednostňovať spojenie *pri príležitosti*, lebo predložka *pri* vyjadruje v tomto spojení sprievodnú okolnosť, kým predložka *z* takýto význam nemá. Podľa toho východisková veta má správne vyzeráť takto: *Pri príležitosti 30. výročia oslobodenia Československa Sovietskou armádou*.

M. Považaj

Výslovnosť a pravopis mena Martina. — Mena *Martina* prišlo do módy až v ostatnom čase, preto sa pri ňom vyskytujú isté problémy v písaní aj vo výslovnosti. Druhá slabika tohto mena sa vyslovuje raz tvrdo, raz mätko, dakedy krátko, inokedy dlho. Ako sa toto meno správne píše a ako sa vyslovuje?

Meno *Martina* je utvorené od mužskej podoby *Martin*. Tvorenie ženských mien od mužských je v slovenčine dosť časté. Ide o tzv. prechyľovanie. Ženské mená sa tvoria rozličnými prechyľovacími príponami, napr. *-a: Jaroslav*

— Jaroslava, František — Františka; -ka: Ivan — Ivanka, Juraj — Jurajka; i a: Štefan — Štefánia, Emil — Emília, Eugen — Eugénia; -ina: Klement — Klementína, Jozef — Jozefína (i Jozefa), Karol — Karolína, prípadne náhradou jednej prípony druhou, resp. inakšie: Július — Júlia, Livius — Lívia, Viliam — Vilma. Všimli sme si, že pred príponou -ia sa slabika predlžuje, resp. dlhá slabika sa neskracuje: Viktor — Viktória, Valér — Valéria.

Meno *Martina* patrí k prvému typu, je odvodené príponou -a. Pred touto príponou sa slabika nepredlžuje, no v mene *Jana* (od *Ján*) sa naopak skraca. Dlhé *i* v mene *Martina* sa omylom vyslovuje preto, lebo sa toto meno chybné zaraďuje do skupiny mien s príponou -a typu *Valentína, Augustína, Celestína, Justína*, kde je dĺžka už v mužskej podobe mena (*Valentín, Augustín, Celestín, Justín*), resp. sa pripodobňuje k menám typu *Katarína, Kristína* a k menám s prechýľovacou príponou -ina, ako sú *Klementína, Filipína*. Meno *Martina* teda píšeme a vyslovujeme s krátkym *i*.

Meno *Martina* (podobne ako meno *Martin*) je cudzieho pôvodu. Mená cudzieho pôvodu si zväčša zachovávajú svoju tvrdú výslovnosť. Napr. v slabikách *de, di* (*Dezider, Demeter, Vendelín, Adela, Ferdinand, Dionýz, Benedikt, Edita, Judita*), v slabikách *te, ti* (*Teofil, Teodor, Peter, Terézia, Etela, Estera, Stela, Tibor, Otília, Matilda*), v slabikách *ne, ni* (*Kornel, Ernest, Irenej, Agneša, Petronela, Dominik, Nikodém, Bonifác, Denisa, Antónia, Apolónia*), v slabikách *le, li* (*Leopold, Lea, Klement, Kleofáš, Fridolín, Lívia*). Podobne sa tvrdo vyslovujú aj miestne a iné zemepisné názvy typu *Ženeva, Neapol, Teherán, Tibet, Tiber, Níl*.

Mäkká výslovnosť je prejavom vyššieho stupňa zdomáčnenia mena; tak je to napr. pri menách *Matej, František, Daniel, Štefan* a pri menách s domácimi príponami, napr. *Vavrinec, Danica*. V SSJ sa žiada vyslovovať mätko aj meno *Timotej* (vysl. *t—t*). Mätko sa vyslovujú aj mená slovanského pôvodu typu *Vladimír, Rastislav, Vojtech, Vlastimil, Zlatica, Branislav, Stanislava*. Mätko treba vyslovovať aj meno *Ladislav*.

Podľa SSJ sa majú tvrdo vyslovovať (výslovnosť niektorých mien, resp. slov sa v SSJ uvádza v zátvorke) napr. mená *Leopoldína, Monika, Titus, Valentín, Celestín, Kristína* (a iné mená so zakončením -tín, -tína).

Meno *Martina* sa správne píše a vyslovuje s krátkym *i* a s tvrdým *t*: [martina].

K. Palkovič

Ks

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 384 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—